

Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ.

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο
Θεσσαλονίκης

Ίερά Θεολογική Σχολή
Χάλκης

Τὸ πρόβλημα τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ στὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία:
Ἀπὸ τὸ Βουλγαρικό Σχίσμα μέχρι σήμερα

Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου
Τὸ πρόβλημα τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ
στὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία:
Ἀπὸ τὸ Βουλγαρικό Σχίσμα μέχρι σήμερα

Ίερά Θεολογική Σχολή Χάλκης

12 & 13

Σεπτεμβρίου 2019

Θεσσαλονίκη 2021

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΠΑΡΜΠΟΥΝΑΚΗ

BARBOUNAKIS PUBLISHING

Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου

Τὸ πρόβλημα τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία:

Ἀπὸ τὸ Βουλγαρικό Σχίσμα μέχρι σήμερα

Ἱερά Θεολογική Σχολή Χάλκης 12 & 13 Σεπτεμβρίου 2019

School of Theology A.U.Th.

Theological School of Halki

Aristotle University of Thessaloniki

Proceedings of the Scientific Conference

The Problem of Ethnofyletismos in the Orthodox Church:

From the Bulgarian Schism up Today

Theological School of Halki 12 & 13 September 2019

Thessaloniki 2021

Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ.

Ἱερά Θεολογική Σχολή Χαλκίδας

Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου

Τὸ πρόβλημα τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία:

Ἀπὸ τὸ Βουλγαρικό Σχίσμα μέχρι σήμερα

Ἱερά Θεολογική Σχολή Χαλκίδας 12 & 13 Σεπτεμβρίου 2019

Θεσσαλονίκη 2021

Ἐπιστημονική Ἐπιτροπή

Παναγιώτης Σκαλτσής, Καθηγητής, τ. Πρόεδρος τοῦ Τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ.

Στυλιανός Τσομπανίδης, Καθηγητής Α.Π.Θ.

Παναγιώτης Ὑφαντῆς Καθηγητής Α.Π.Θ.

Νικόλαος Μαγγιώρος, Ἀναπλ. Καθηγητής Α.Π.Θ.

Ἡλίας Εὐαγγέλου, Ἀναπλ. Καθηγητής Α.Π.Θ.

Ἐπιμέλεια Ἐκδόσης

Παναγιώτης Σκαλτσής, Καθηγητής Α.Π.Θ.

Ἡλίας Εὐαγγέλου, Ἀναπλ. Καθηγητής Α.Π.Θ.

Ἀθανάσιος Ἀθανασιάδης, Ε.ΔΙ.Π. Α.Π.Θ.

Βας. Ηρακλείου 28, Θεσσαλονίκη 546 24

Μπακατσέλου 14, Θεσσαλονίκη 546 31

Τηλ. – Fax 2310236555

<https://www.barbounakis.com>

e-mail: barbounakisbabis@yahoo.gr

Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ.

Άριστοτέλειο Πανεπιστήμιο
Θεσσαλονίκης

Ίερά Θεολογική Σχολή
Χάλκης

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

Υπό την αιγίδα
τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου
κ.κ. Βαρθολομαίου

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΦΥΛΕΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ: ΑΠΟ ΤΟ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟ ΣΧΙΣΜΑ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

Με την εὐγενική στήριξη τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Ίερά Θεολογική Σχολή Χάλκης

12 & 13

Σεπτεμβρίου 2019

ΧΟΡΗΓΟΙ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ

JAKKA
www.jakkagroup.com
ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΑΙΜΑΤΙΣΤΙΚΩΝ

▲ **Αφοί Κυριακίδη**
ΕΚΔΟΣΕΙΣ Α.Ε.

Θεολογικά Δρώμενα
theologikadromena.theo.auth.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11
Χαιρετισμός του Προέδρου του Τμήματος Θεολογίας Καθηγητού Παναγιώτη Ι. Σκαλτσή	15
Όμιλία τῆς Α. Θ. Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου κατά τήν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συνε- δρίου «Τό πρόβλημα τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ στήν Ὁρθόδοξη Ἐκ- κλησία: Ἀπό τό Βουλγαρικό Σχίσμα μέχρι σήμερα»	21
ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ	31
Αθανάσιος Γ. Αθανασιάδης, Η εμπλοκή της πολιτικής εξουσίας στη δίνη του «Μακεδονικού Εκκλησιαστικού Ζητήματος»	31
Ευαγγελία Ν. Αμοιρίδου, Η Αγία και Μεγάλη Σύνοδος του 1872 βάσει των Πρακτικῶν της	77
Χαράλαμπος Γ. Ατματζίδης, Ο Απ. Παύλος και ο εθνοφυλετι- σμός. Μια προσέγγιση του Γαλ 3,28	143
Ηλίας Γ. Ευαγγέλου, Εθνοφυλετισμός: οἶνος παλαιός εἰς ἀσκοῦς νέους	203
Κωνσταντῖνος Β. Ζορμπάς, Το πρόβλημα του εθνοφυλετισμοῦ ως απόρριψη του πολιτισμοῦ του «Ἄλλου»	219
Πρωτ. Βασίλειος Ἰ. Καλλιακμάνης, Η αγάπη προς τους εχθρούς ως ασκητικό ἀθλημα και λειτουργικό βίωμα κατά τον ὀσιο Σω- φρόνιο Σαχάρωφ (1896-1993)	241
Αντωνία Γρ. Κυριατζή, Εθνοφυλετισμός και εκκλησιαστική ιστο- ριογραφία	257
Ιωάννης Θ. Μπάκας, Ο εθνοφυλετισμός στην πράξη. Παραδείγ- ματα εθνοφυλετισμοῦ κατά το δεύτερο μισό του 19ου αἰώνα	273

- Πέτρος Αθ. Παναγιωτόπουλος, "Ένι Ιουδαίος και Έλλην...": Η εθνοφυλετική παρανόηση του "εμείς" 299
- Πάυλος Β. Σεραφείμ, Η στάση του Πατριάρχη Αθηναγόρα Α΄ έναντι του εθνοφυλετισμού και οι απηχήσεις της στη σημερινή εποχή 313
- Στυλιανός Χ. Τσομπανίδης, Η οικουμενική αποστολή της Ορθόδοξης Εκκλησίας και η καταδίκη του εθνοφυλετισμού: Θέσεις και αποφάσεις από την Γ΄ Πανορθόδοξη Προσυνοδική Διάσκεψη (1986) έως την Αγία και μεγάλη Σύνοδο της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην Κρήτη (2016) 329
- Στυλιανός Δ. Χαραλαμπίδης, Το περί διασποράς κείμενο της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου (Κρήτη 2016) ως πρόταση υπέρβασης του εθνοφυλετισμού 345
- Κωνσταντίνος Π. Χρήστου, Έθνικες συνειδήσεις στην Χερσόνησο του Αΐμου. Από την βυζαντινή περίοδο στον 19ο αιώνα. 363

Η εμπλοκή της πολιτικής εξουσίας στη δίνη του «Μακεδονικού Εκκλησιαστικού Ζητήματος»

Εισαγωγικά

Η απόφαση της καταδίκης του εθνοφυλετισμού από την Σύνοδο της Κωνσταντινούπολης το 1872 είχε ως πρωταίτιο και αφορμή αξιώσεις αυτόνομης εκπροσώπησης των βουλγαρικών σλαβικών πληθυσμών εντός των ορίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με την τοποθέτηση Εξάρχου στην Πόλη¹.

¹ Αποτελεί κοινά αποδεκτό τόπο στην ιστορική επιστήμη ότι η εμπλοκή της Υψηλής Πύλης στο εκκλησιαστικό ζήτημα της διοίκησης των σλαβικών πληθυσμών της Αυτοκρατορίας στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα όχι απλώς δεν επέλυσε με την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας (1870) τα εκκλησιαστικά δίκαια των φυλετικών αξιώσεων των σλαβικών πληθυσμών αλλά ενίσχυσε τις εθνοφυλετικές αντιπαλότητες. Πρβλ. τα αρχεία που επιμελήθηκε ο χαρτοφύλακας και χρονογράφος Μανουήλ Γεδεών, υπό τον τίτλο: *Εγγραφα Πατριαρχικά και Συνοδικά περί του Βουλγαρικού Ζητήματος (1852-1873)*, επιστατούντος Μανουήλ Γεδεών, εν Κωνσταντινουπόλει 1908, σ. 104-114, 243-247, 250-253, 260-268· Ποποβιή Ρ., *Извори за Црквeну Историју*, [Πηγές για την Εκκλησιαστική Ιστορία], Βεογραд 2016, σ. 464-467, 475-477· τις ποικίλες προσπάθειες που έγιναν για την αποκατάσταση του σχίσματος περιγράφει ο Kofos Ev., «Attempts at mending the Greek-Bulgarian Ecclesiastical Schism (1875-1902)», *Balkan Studies*, 2 (1984), σ. 347-375· Ναξίδου Ελ., «Η αρχιεπισκοπή της Αχρίδος και η σχέση της με την βουλγαρική εξαρχία (19^{ος})», *ΠΡΑΚΤΙΚΑ*, ΚΗ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 159-169. Ο Όρος της Τοπικής Ενδημούσας Πατριαρχικής Συνόδου του 1872 σχετίζεται άμεσα με τον θεσμό της Αυτοκεφαλίας των Ορθόδοξων Εκκλησιών, τις προϋποθέσεις που αυτή πληροί και τους λόγους με τους οποίους κατά περίπτωση το Οικουμενικό Πατριαρχείο εκχωρεί την διοικητική και πνευματική αυτή αναβάθμιση. Πρβλ. Хаџи-Васиљевић Јов.,

Από τότε μέχρι σήμερα -ειδικότερα δε εντός των σλαβικών χριστιανικών πληθυσμών- τα επιχειρήματα και οι διεκδικήσεις του ιστορικού αυτού φαινομένου δεν φαίνεται να έχουν αλλάξει εντυπωσιακά. Η ιστορία, η εθιμική παράδοση, η τοπική κουλτούρα, η διατύπωση της γλωσσικής έκφρασης, η φυλετική ομοιογένεια, συγκροτούν συλλογικές ταυτότητες όχι μόνο πολιτικές αλλά και θρησκευτικές² με συνακόλουθες αξιώσεις. Όχι

Бугарска екзархија и њен утицај на балканске Словене, [Η Βουλγαρική Εξαρχία και η επιρροή της στους Σλάβους των Βαλκανίων], Βеоград 1913· Миловановић С., «Етнофилетизам и верски екстремизам», [Εθνοφυλετισμός και θρησκευτικός εξτρεμισμός], *Тεолошки Погледи* 53, 2/ 2020, σ. 419-440· Тешовић, Мил., «Васељенска љубав архимандрита Софронија Сахарова као одговор на етнофилетизам», [Η οικουμενική αγάπη του αρχιμανδριτή Σωφρονίου Ζαχάρωφ ως απάντηση στον εθνοφυλετισμό], *Богословље*, 77/1 (2018), σ. 164' πρβλ. ευρύτερα περιπτώσεις εθνοφυλετισμού στην εμπειριστατωμένη εισήγηση του Μπάκα Ι., «Ο εθνοφυλετισμός στην πράξη. Παραδείγματα εθνοφυλετισμού κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα», εισήγηση στο Συνέδριο με θέμα: *Το πρόβλημα του εθνοφυλετισμού στην Ορθόδοξη Εκκλησία: Από το βουλγαρικό σχίσμα μέχρι σήμερα*, Χάλκη-Θεσσαλονίκη 2019. Βλ. επίσης Ταρνανίδης Ι., *Ιστορία των Σλαβικών Ορθοδόξων Εκκλησιών. Α. Ιστορία της Βουλγαρίας*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 72-74· Αγγελόπουλος Αθ., *Ο κόσμος της Ορθοδοξίας στα Βαλκάνια σήμερα*, Α' τχ. Αλβανία-Γιουγκοσλαβία, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 180-188. Ο εθνοφυλετισμός ως φαινόμενο δεν είναι πρωτόγνωρο στους κόλπους του Σερβικού Πατριαρχείου. Και κατά την περίοδο της Αυστροουγγρικής Μοναρχίας τον 19^ο αιώνα δέχτηκε τις επιρροές της «εθνοφυλετικής ετεροδιδασκαλίας». Βλ. Васин Г., «Етнофилетизам као парадигма либералног и антиклерикалног код Срба у Хабзбуршкој монархији 1869-1875», [Ο εθνοφυλετισμός ως παράδειγμα φιλελευθερισμού και αντικληρικαλισμού στους Σέρβους]. *Антика и савремени свет данас: Зборник радова*, Βеоград 2016, σ. 41-49. Για μια «σλαβομακεδονική» προσέγγιση του όρου του εθνοφυλετισμού βλ. Gjorgjevski Gj., «Macedonian Orthodox Church in the Context of Balkan and European Orthodoxy», *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe* 7/37 (2017), σ. 1-16.

² Η περίπτωση της εθνογένεσης των Βοσνιακών (Bošnjak-Bosnjaks, Μουσουλμάνοι της Βοσνίας) στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα στα

σπάνια, η εκκλησία υποτάσσεται σε εθνοφυλετικές σκοπιμότητες με συνέπειες αλλοτριωτικές του πνευματικού και ιστορικού της περιεχομένου. Η περίπτωση της σχισματικής και αντικανονικής³ «Μακεδονικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, Αρχιεπισκοπή Αχρίδος και Πρώτης Ιουστιανής – *Makedonska Pravoslavna Crkva, Ohridska Arhiepiskopija i Justinijana Prima*»⁴ αποτελεί ένα τέτοιο

δυτικά Βαλκάνια είναι χαρακτηριστική. Σχετικά με τους όρους και τις προϋποθέσεις της διαμόρφωσης της εθνοθηρησκευτικής ταυτότητας των μουσουλμάνων της Βοσνίας (Bošnjači) ως πολιτικής συλλογικής οντότητας βλ. Αθανασιάδης Αθ., *Ιδεατά έθνη στα Βαλκάνια. Η εθνογένεση των μουσουλμάνων της Βοσνίας*, Θεσσαλονίκη 2019², σ. 125-286· επίσης Турчин М., «О национальном питању у Југославији (1929-1939)», [Σχετικά με το Εθνικό Ζήτημα στη Γιουγκοσλαβία], *Зборник Матице Српске за Историју* 88, Нови Сад 2013, σ. 47-55.

³ Πρβλ. για τη νομοκανονική θεώρηση του όρου Κονιδάρης Ι., *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, Αθήνα 2000, σ. 216-217.

⁴ Χρησιμοποιούμε τον όρο «Μακεδονική Ορθόδοξη εκκλησία» ως μετάφραση του όρου «*Μακεδονска Православна Црква*» όπως ακριβώς έχει διαχρονικά επικρατήσει στη διεθνή βιβλιογραφία και χρησιμοποιείται από τους εμπλεκόμενους εκκλησιαστικούς φορείς. Πρβλ. το αφιερωματικό τεύχος *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, (Editor-in-Chief: Paul Mojzes), 37 (2017), Issue 4 *Special Issue on the Fiftieth Anniversary of the Declaration of the Autocephaly of the Macedonian Orthodox Church*, George Fox University, USA. Επίσης βλ. Slijepčević Đ., *The Macedonian Question*, Minhen 1959· Мојаноски Ц., *Автокефалноста на македонската православна црква (документи)*, [Το Αυτοκέφαλο στην Μακεδονική Ορθόδοξη Εκκλησία, Ντοκουμέντα], Скопје 2004· για την Πρώτη Ιουστινιανή πρβλ. τη μονογραφία του Evans J.A.S., *The age of Justinian: the Circumstances of Imperial Power*, Routledge London and New York 2000²· για την ιστορική εξέλιξη της Πρώτης Ιουστινιανής ως αρχιεπισκοπής Αχρίδος στη σλαβομακεδονική βιβλιογραφία βλ. Илиевски Д., *Автокефалноста на Македонската Православна Црква*, [Το Αυτοκέφαλο της Μακεδονικής Ορθόδοξης Εκκλησίας], Скопје 1972, σ. 10-40. Στις ιστορικές του διαστάσεις ωστόσο το ζήτημα τίθεται στις μελέτες των: Слјепчевић Т., *Македонско црквено питање*, [Το Μακεδονικό Εκκλησιαστικό Ζήτημα], Минхен 1969, σ. 94-96· Δηληκάρη Αγγ., *Η Αρχιεπισκοπή Αχριδών κατά τον Μεσαίωνα, Ο ρόλος της ως ενωτικού παράγοντα στην πολιτική και εκκλησιαστική ιστορία των Σλάβων των Βαλκανίων και του Βυζαντίου*, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 105-154 και Naxidou E., «Competing Representations of Shared Legacies: Greek and Bulgarian Narratives in the

χαρακτηριστικό παράδειγμα εμπλοκής του πολιτικού παράγοντα στην επιρροή, διαμόρφωση και συντήρηση της εκκλησιαστικής πράξης.

Ιστορικό πλαίσιο

Ως απαρχή του λεγόμενου Εκκλησιαστικού Μακεδονικού Ζητήματος θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε την αποπομπή του μητροπολίτη Σκοπίων Ιωσήφ Σνίјονιќ (1878-1957)⁵ και του επισκόπου Στρωμνίτσης Βικεντίου, του κλίματος του Σερβικού Πατριαρχείου, με την είσοδο των γερμανικών-βουλγαρικών στρατευμάτων στην πόλη των Σκοπίων το 1941 και την άμεση αντικατάστασή τους από Βούλγαρους ιεράρχες⁶. Στόχος των

19th Century», *Nationalism and Ethnic Politics* 21/3 (2015), σ. 361' Ναξίδου Ελ., «Μεταξύ τοπικής και κρατικής εκκλησιαστικής οργάνωσης: η ιδιότυπη διαδρομή της Αυτοκέφαλης Αρχιεπισκοπής της Αχρίδας», *Ανδρί Κόσμος, Τιμητικός Τόμος στον Καθηγητή Κωνσταντίνο Κ. Χατζόπουλο, Γεώργιος Χρ. Τσιγάρας-Ελεονώρα Ναξίδου-Δημοσθένης Στρατηγόπουλος, (επιμ.) Θεσσαλονίκη 2019, σ. 498-504' Ταρνανίδη Ι., *Ιστορία της Βουλγαρικής Εκκλησίας*, σ. 42-45.*

⁵ Ђомић В., *Μητροπολιτ σκοпски Јосиф. Мемоари*, [Ο Μητροπολίτης Σκοπίων Ιωσήφ. Απομνημονεύματα], Цетиње 2008' Čairović Iv., «The role of vicar bishop Dositej (Stojković) at the beginning of the church schism in Macedonia in 1958», *Istorija 20. veka*, 36/2 (2018), σ. 162 και 164' Пилиповић Рад., - Матијевић Мил., *Μητροπολιτ Јосиф Цвијовић: духовник и ратник (1878-1957)*, [Ο Μητροπολίτης Ιωσήφ Τσβίγιωβιτς. Ο πνευματικός και ο μαχητής], Βеоград 2017' Пузовић Пр., *Српска Православна Црква, Прилози за историју 2*, [Σερβική Ορθόδοξη Εκκλησία. Συμβολές στην Ιστορία], Βеоград 2000, σ. 143-168' Γόνης Δ., *Ιστορία των Ορθοδόξων Εκκλησιών Βουλγαρίας και Σερβίας*, Αθήνα 1999, σ. 265.

⁶ *Αρχείο Ιεράς Συνόδου της Σερβικής Εκκλησίας, (Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве)*, στο εξής Α.Ι.Σ., αρ. 428, 19.6.1945, σ. 1-2' Ђурић Мишина Вељ., *Летопис Српске православне Цркве 1946–1958*, [Χρονικό της Σερβικής Ορθόδοξης Εκκλησίας 1946-1950], књига 3, «Време Патријарха Гаврила (1946–1950) и Викентија (1950–1958)», [Η περίοδος των Πατριαρχών Γαβριήλ και Βικεντίου (1950-1958)], Книн-Βеоград 2002, σ. 1308' Η αποτύπωση της εκδοχής της εκκλησιαστικής πορείας της σχισματικής εκκλησίας κατακυρώνεται στον Σλαβομακεδόνα πρωθιερέα και σταυροφόρο

αντικανονικά τοποθετημένων Βουλγάρων ή βουλγαριζόντων ιεραρχών με τη σύμπραξη της «Επιτροπής Πρωτοβουλίας και Οργάνωσης της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη Μακεδονία – *Inicijativen odbor za organizacija na Pravoslavnata crkva vo Makedonija*»⁷ ήταν η σταδιακή προσάρτηση των επαρχιών αυτών στη βουλγαρική εκκλησιαστική δικαιοδοσία και η συνακόλουθη αντικατάσταση

π. Slavko Dimevski με το έργο του *Црковна историја на македонскиот народ*, [Η εκκλησιαστική ιστορία του μακεδονικού λαού], Скопје 1965 το οποίο γνώρισε ικανό αριθμό βελτιωμένων επανεκδόσεων Димевски Сл., *Историја на Македонската Православна Црква*, [Η Ιστορία της Μακεδονικής Ορθόδοξης Εκκλησίας], Скопје 1989 σ. 988-994· του ιδίου «Некои облици и форми на национализмот во нашата југословенска заедница», [Σχήματα και διατυπώσεις για τον εθνικισμό στη Γιουγκοσλαβική Κοινότητα], *Годишник на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања*, 13/1 (1991), σ. 207-217· Спироски Мир., *Борба за Автокеφαλност*, [Η μάχη για το Αυτοκέφαλο], Скопје 1990, σ. 26· Ѓоновић Св., *Српскомакедонски црквени раскол*, [Η σερβομακεδονική εκκλησιαστική διαμάχη], Београд 2000, σ. 5-8· Ναξίδου Ελ., *Εκκλησία και εθνική ιδεολογία: Από την Αρχιεπισκοπή της Αχρίδας μέχρι την ίδρυση της αυτοκέφαλης «μακεδονικής εκκλησίας»*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 233-234.

⁷ Τρεις ιερείς βουλγαρικής καταγωγής θα αποστείλουν στο Πατριαρχείο Σερβίας επιστολή δια της οποίας του γνωστοποιούν ότι αντιπροσωπεύουν τη νεοσύστατη Μακεδονική εκκλησία. Η πρώτη φάση σύστασης και δράσης της Επιτροπής αυτής είχε έντονα βουλγαρίζοντα στοιχεία. Πρόκειται για δείγματα μιας τάσης που ακόμη και σήμερα εκφράζουν τους πόθους στελεχών της Μακεδονικής εκκλησίας. Τα μέλη της Επιτροπής αυτής διατηρούσαν παράλληλα στενούς δεσμούς συνεργασίας με τον κομματικό μηχανισμό της υπό διαμόρφωση Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας. Βλ. Plevski B., «Makedonsko crkveno pitanje 1945-1946. Godine. (Između Autonomije i Autokefalnosti)», [Το Μακεδονικό εκκλησιαστικό Ζήτημα 1945-1946. Ανάμεσα στην Αυτοκεφαλία και στην Αυτονομία], *Tematski zbornik radova: Kraj ili novi početak?*, Beograd 2016, σ. 580-587, 589· Слијепчевић Ѓ., *Македонско црквено питање*, σ. 30-39· Димевски Сл., *Историја на Македонската*, σ. 1027-1028· λεπτομερείς περιγραφές για τους φιλοβουλγαρίζοντες Σλαβομακεδόνες ιερείς στο: Ѓоновић Св., *Српскомакедонски црквени раскол*, σ. 21· Τσούπρας Γ., «Επίδραση πολιτικών εξελίξεων στο εσωτερικό της Γιουγκοσλαβίας», *Fragmenta Hellenoslavica* 5 (2018), σ. 144..

του εθνογραφικού όρου Νότια Σερβία ή Παλαιά Σερβία με τον όρο Μακεδονία⁸.

Και ενώ τον Νοέμβριο του 1944 η πόλη των Σκοπίων απελευθερώνεται από τους Παρτιζάνους του ισχυρού πολιτικού

⁸ Για τις φυγόκεντρες πολιτικές τάσεις στο εσωτερικό της γεωγραφικής Μακεδονίας του Βαρδάρη πρβλ. Αντιή Д., «Поглед на Бугарску егзархију и српски народ у Јужној Старој Србији и Македонији у другој половини XIX века», [Επισκόπηση στη Βουλγαρική Εξαρχία και στο σερβικό έθνος στη Νότια Παλαιά Σερβία και Μακεδονία στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα], *Зборник Осам вијекова аутокефалности и један вијек од уједињења Српске православне цркве*, Бања Лука 2020, σ. 93-110' Џамбазовски Кл., «Одборот за Стара Србија и Македонија и македонското прашање 1877-1881», *Македонија во источната криза 1877-1881*, [Η Επιτροπή της Παλαιάς Σερβίας και Μακεδονίας και το Μακεδονικό Ζήτημα 1877-1881 στο: *Η Μακεδονία στην Ανατολική Κρίση 1877-1881*], Скопје 1978, σ. 331-396' Војводић М., «Србија и Македонско Питање», [Σερβία και Μακεδονικό Ζήτημα], *Историјски Гласник*, 1-2 (1990-1992), σ. 34-38. Για τη σχέση των επαρχιών αυτών με την εκκλησιαστική διοίκηση του Βελιγραδίου και του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά τον 16^ο και 19^ο αι. βλ. Пилиповић Рад., «Духовни живот Јужних Епархија Српске Пећке Патријаршије 1557-1766. Године», [Η πνευματική ζωή στις Νότιες Επαρχίες του Σερβικού Πατριαρχείου του Ιππεκίου 1557-1766], *Зборник радова, Осам вијекова*, σ. 75-92' του ίδιου «Духовни живот Јужне Старе Србије и Македоније 1870-1912. године (националне акције, сукоби, јерархија, школство)», [Η πνευματική ζωή στη Νότια Παλαιά Σερβία και Μακεδονία 1870-1912], *Наукови Записки*, Мукачево 2019, σ. 454-476' Αγγελοπούλου Αθ., «Πατριαρχικά έγγραφα-πειστήρια περί της συμβιώσεως Ελλήνων και Σέρβων Ορθοδόξων εν Βορείω Μακεδονία και Παλαιά Σερβία το Β' ήμισυ του 19^{ου} αιώνας, (Συμβολή εις την πανορθόδοξον και οικουμενικήν αποστολήν του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως)». *Μακεδονικά* 21 (1981), σ. 109-154. Για περαιτέρω έρευνα του θέματος στη σερβική βιβλιογραφία βλ. τη μονογραφία του Шешум Ур., *Србија и Стара Србија (1804-1839)*, [Η Σερβία και η Παλαιά Σερβία], Βеоград 2017' πρβλ. και το άρθρο του: Λόης Γεώρ.-Νεκ., «Το «Μακεδονικό» ζήτημα από πολιτικής και εκκλησιαστικής πλευράς στην σερβική ιστοριογραφία», *Επιστημονική Επιθεώρηση του Επιστημονικού Προγράμματος «Σπουδές στην Ορθόδοξη Θεολογία»*, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο-Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών, τ. Ε', Πάτρα 2014, σ. 84-96.

άνδρα Τίτο⁹ και οι Βούλγαροι αρχιερείς απομακρύνονται, η αναμενόμενη αποκατάσταση στην εκκλησιαστική ομαλότητα δεν πραγματώνεται¹⁰. Αντ' αυτού, στις 4 Μαρτίου του 1945 μία

⁹ Klačić Dr., «Oslobođenje Skoplja, 1977-1987. Memoari», [Η απελευθέρωση των Σκοπίων, Απομνημονεύματα], *Scena* 42/4 (2006), σ. 77-85· *Тридесет години на Комунистичката партија на Македонија и револуционерната акција на скопските комунисти*, [Τριάντα χρόνια του Κομμουνιστικού Κόμματος στη Μακεδονία και η επαναστατική δράση των κομμουνιστών των Σκοπίων], Скопје 1973· Брезоски Вел. *Ослободителната војна во Македонија 1943*, [Ο απελευθερωτικός Στρατός στη Μακεδονία], Скопје 1971, σ. 415· Σφέτας Σπ., «Το Μακεδονικό υπό το φως της Κομμουνιστικής Διεθνούς κατά το Μεσοπόλεμο», στο: *Όψεις του Μακεδονικού*, σ. 55-78· Katardžiev Iv., «Makedonsko nacionalno pitanje u politici Kominterne i Balkanske komunističke federacije do 1930», [Το Μακεδονικό εθνικό Ζήτημα στην πολιτική της Κομιντέρν και της βαλκανικής κομμουνιστικής ομοσπονδίας μέχρι το 1930], *Č.S.P.*, 2/3 (1979), σ. 67-88· Seferović Men., *Titova riječ o bratstvu i jedinstvu, nacionalnom pitanju i jugoslovenskom socijalističkom patriotizmu*, [Οι θέσεις του Τίτο περί ενότητας και αδελφοσύνης, του Εθνικού Ζητήματος και του Γιουγκοσλαβικού σοσιαλιστικού πατριωτισμού], Beograd 1982· Ljubiša Marković, Najdan Pašić, Momir Stojković., «Titova misao naš put», [Η Τιτοϊκή σκέψη είναι ο δικός μας δρόμος], *Zbornik radova*, Beograd 1977· Schiffman R., *Josip Broz Tito (World Leaders Past and Present)*, 1987· για την οπτική του «Μακεδονικού Ζητήματος» από τις Μεγάλες Δυνάμεις βλ. το εμπειριστωμένο άρθρο του Живоћић Ал, «Југославија, велике силе и македонско питање (1944–1947)», [Η Γιουγκοσλαβία, οι Μεγάλες Δυνάμεις και το Μακεδονικό Ζήτημα 1944-1947], *Зборник Матице Српске за историју* 85, Нови Сад 2012, σ. 113-130.

¹⁰ Α.Ι.Σ., αρ. 37 16.1.1945, «Поверенику Националног Комитета», σ. 1-2, όπου και το αίτημα της Σερβικής Ιεραρχίας για την επιστροφή του ιερατείου. Η επαναφορά στην πολιτική και κοινωνική κανονικότητα σχετίζεται και με την ανάπτυξη ποικιλώνυμων παλινωδιών στο εσωτερικό της Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Με το θέμα έχει ασχοληθεί διεξοδικά ο Σπυρίδων Σφέτας σε μια σειρά από μελέτες του. Σχετικά με τις προσπάθειες αναζήτησης της εθνικής ταυτότητας του πληθυσμού των Σλάβων κατοίκων της Μακεδονίας βλ. Σφέτας Σπ., *Η διαμόρφωση της Σλαβομακεδονικής ταυτότητας Μία επώδυνη διαδικασία*, Θεσσαλονίκη 2003, του ίδιου: *Όψεις του Μακεδονικού Ζητήματος στον 20^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2001. Ως προς την επαναφορά στην εκκλησιαστική κανονικότητα βλ. Пузовић Пр., *Раскол у Српској Православној Цркви – Македонско Црквено Питање*, [Το σχίσμα στη

ετερογενής, ετερόδοξη και ετερόθρησκη αντιπροσωπευτική κληρονομαστική ομάδα, τα μέλη της οποίας αυτοπροσδιορίζονταν ως «Μακεδόνες», με τη συμμετοχή προβεβλημένων πολιτικών στελεχών του Κουμμουνιστικού Κόμματος Μακεδονίας, χωρίς την παρουσία ορθόδοξου ιεράρχη, απαίτησε την αλλαγή των «εκκλησιαστικών δικαίων» της Τοπικής Εκκλησίας¹¹. Οι εξελίξεις

Σερβική Ορθόδοξη Εκκλησία – Το Μακεδονικό Εκκλησιαστικό Ζήτημα], Βεογραδ 1997, σ. 4-5' Ђоновић Св., *Српскомакедонски црквени раскол*, σ. 12-13' Ταρνανίδης Ι., *Οι «κατά Μακεδονίαν Σκλαβήνοι», Ιστορική πορεία και σύγχρονα προβλήματα προσαρμογής*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 132-153' Τσούπρας Γ., *Εκκλησία και Εθνογένεση. Η «Μακεδονική» Ορθόδοξη Εκκλησία στην υπηρεσία των Σκοπίων*, Αθήνα 2018, σ. 62-72' Vlasidis V., «The “Macedonian Question” on the Bulgarian political scene (1919-23)», *Balkan Studies*, 32/1 (1991), σ. 71-88.

¹¹ Έως τα τέλη της δεκαετίας του '30 δεν προβλήθηκε αίτημα μεταβολής της εκκλησιαστικής δικαιοδοσίας στην Μπανοβίνα του Βαρδάρη (Vardarska Banovina). Πρόκειται για ένα τμήμα της περιοχής που αργότερα μετονομάστηκε σε «Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας». Η ανάληψη μάλιστα της εκκλησιαστικής διοίκησης των τριών επαρχιών του Σερβικού Πατριαρχείου εκ μέρους της Επιτροπής έγινε από τοπικούς ιερείς σε αίθουσα υπό το πορτραίτο του Josip Broz Tito. Илиевски Д., *Автокеφαλност на Македонската*, σ. 80-100' Димевски Сл., *Црквна историја*, σ. 1029-1030' Илиевски Б., «Македонското прашање», σ. 581. Το επιστημονικό έργο των δύο παραπάνω Σλαβομακεδόνων ιστορικών αντιπροσωπεύει την κυρίαρχη «εκκλησιαστικο-μακεδονική» δόμηση της ιστορίας του «μακεδονικού λαού» στη βάση του «μακεδονικού ιδεώδους».

Βέβαια η παρουσία των κομματικών στελεχών στις εκκλησιαστικές διαπραγμασίες είχε ήδη γίνει αισθητή με την προβολή των θέσεων του «εθνικού ζητήματος της Μακεδονίας» πριν ακόμα σχηματιστεί το πολιτικό μοντέλο της Ομόσπονδης Δημοκρατίας της Μακεδονίας. Για τις παλινδρομήσεις και τις αμφιταλαντεύσεις γύρω από το θέμα βλ. Katardžiev Iv., «Makedonsko nacionalno pitanje» σ. 67-88' ενώ για τη σχέση του Κομμουνιστικού Κόμματος και των στελεχών του εντός της Ομόσπονδης Γιουγκοσλαβίας βλ. Slijepčević Đ., «Komunistička partija Jugoslavije i makedonsko nacionalno pitanje», [Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Γιουγκοσλαβίας και το Μακεδονικό Εθνικό Ζήτημα], *Catena mundi*. кн. 3, [О национальном идентитету Срба], Βεογραд 2016, σ. 205-217' Bojković D., «Један nepoznat dokument komunističke partije Jugoslavije o nacionalnom pitanju u Makedoniji, Crnoj Gori i na Kosovu», [Ένα άγνωστο ντοκουμέντο του Κομμουνιστικού Κόμματος

έδειξαν ότι ο συντονισμός και η ανάληψη της εν λόγω πρωτοβουλίας δεν κινήθηκαν με γνώμονα αμιγώς εκκλησιαστικά κριτήρια. Στα τέλη του 1943, και αφού τα στρατιωτικά σώματα των Παρτιζάνων του Τίτο είχαν επιτύχει μία μαζικότητα στην στρατολόγηση και οργάνωση του Εθνικοαπελευθερωτικού Μετώπου (Ν.Ο.Β.), η δυναμική της αντίστασης έφτασε στις περιοχές της Μακεδονίας του Βαρδάρη¹². Τοπικές Επιτροπές οργανώθηκαν υπό τις εντολές του Κ.Κ. Γιουγκοσλαβίας και ανέλαβαν -στο πλαίσιο των διοικητικών και στρατιωτικών δράσεων- και

Γιουγκοσλαβία σχετικό με το εθνικό θέμα της Μακεδονίας], *Istorija 20. veka*. 1 (2016), σ. 179-187· Ναξίδου Ελ. *Εκκλησία και εθνική ιδεολογία*, σ. 239-241· Poulton H., *Who are the Macedonians*, London 2000², σ. 118-121. Για τον τόπο και τη συμμετοχή των προσώπων που έλαβαν μέρος στη συνάντηση αυτή στις 4.3.1945 βλ. τον Τύπο της εποχής: *Нова Македонија*, [Νέα Μακεδονία], αρ. 54, 6.3.1945, όπως και τη μελέτη του Ђоновић Св., *Српскомакедонски црквени раскол*, σ. 23-25.

¹² Για την αποδοχή των Παρτιζάνων και του Κ.Κ.Γ. ως εκφραστή των λαϊκών προσδοκιών του «Μακεδονικού λαού» βλ. Апостолов Ал., «Вардарска Македонија од Првог светског рата до избора за Конституантата – 28.ХI.1920 година», [Η Μακεδονία του Βαρδάρη από τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο έως την Συνταγματική Συνέλευση του 1920], *Годишен зборник*, књ. 13 (1962), σ. 81 στο: Слијепчевић Ђ., *Македонско црквено питање*, σ. 23. Αλλωστε θα πρέπει να σημειωθεί ότι ένα μεγάλο μέρος του Κομμουνιστικού Κόμματος του Βασιλείου των Σέρβων Κροατών και Σλοβένων το 1941 επιθυμούσε να προσχωρήσει στο Κομμουνιστικό Κόμμα Βουλγαρίας. Βλ. Реџић D., *Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje (1919-1935)*, [Οι Γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές και το Εθνικό Ζήτημα 1919-1935], Beograd 1983· Трамошљанин Б., *Континуитет Сукоба у Другој Југославији*, [Η συνέχεια των Συγκρούσεων στη Δεύτερη Γιουγκοσλαβία], Бања Лука 2014, σ. 50-53· για την εκκοσμηκευμένη και «θρησκευτική» εικόνα του κομμουνιστικού ιδεώδους βλ. Nikolić K., «Komunizam i religija: istoriografsko-antropološki ogled», [Κομμουνισμός και θρησκεία: μια ιστοριογραφική και ανθρωπολογική θεώρηση], *Etnoantropološki problemi*, 12/1, (2017), σ. 51-70· χρήσιμα στοιχεία για την περίοδο εκείνη παρατίθενται στο άρθρο του Kondis B., «The “Macedonian Question” as a Balkan problem in the 1940s», *Balkan Studies*, 28/1 (1987), σ. 151-160.

πρωτοβουλίες εκκλησιαστικού χαρακτήρα¹³. Να σημειωθεί ότι οι περιοχές αυτές κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου δια του Πατριαρχικού Τόμου του 1922 είχαν ήδη παραχωρηθεί στο Πατριαρχείο Σερβίας και αποτελούσαν οργανικό του τμήμα¹⁴. Το

¹³ Στόχος των Επιτροπών αυτών ήταν και η οργάνωση του κοινωνικού βίου στη βάση των πολιτικών ιδεωδών. Η εκκλησιαστική ζωή ασφαλώς συμπεριλήφθηκε στις δράσεις αυτές και για αυτόν τον σκοπό συστάθηκε το *Versko Poverenstvo* (Επιτροπή για θέματα Πίστης). Στην πρόωμη αυτή φάση του τοπικού και στρατευμένου κλήρου δεν συμμετείχε η διοικούσα εκκλησία. Βλ. τα Πρακτικά του Συνεδρίου των Κομμουνιστών Μακεδονίας «επί τη συμπληρώσει σαράντα χρόνων» από την ίδρυση του Κ.Κ. Μακεδονίας: *Тодоровски М., Извори за ослободителната војна и револуцијата во Македонија: 1941-1945. Т. 1: Документи на Комунистичката партија на Југославија и Комунистичката партија на Македонија: 1941-1945. Кн. 7, Документи на Третиот областен комитет на Комунистичката партија на Македонија, април 1943 - август 1944*, [Πηγές για τον απελευθερωτικό στρατό και τους επαναστάτες στη Μακεδονία 1941-1945. Τεκμήρια που αφορούν το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας και το Κομμουνιστικό Κόμμα Μακεδονίας 1941-1945], Скопје 1983, ιδιαίτερα ο πρόλογος του *Todorovski* σ. 5-8· *Shkarovsky Mik.-Vit.*, «Church Life in Macedonia During World War II», *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 37/7 (2017), σ. 53-73· *Пузовић Пр., Раскол у Српској Православној Цркви*, σ. 8.

¹⁴ Οι μητροπόλεις που υπάγονταν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και εντάσσονταν στο κλίμα της Σερβικής Εκκλησίας ακολουθώντας τις πολιτικές ανακατατάξεις κατά την περίοδο της παραχώρησης του Τόμου ήταν πέντε: Μητρόπολη Αχρίδας και Πρεσπών (Αχρίδα), Μητρόπολη Βελεσσών και Δέβρης (Βελεσσά), Μητρόπολη Στρωμνίτης (Στρώμνιτσα), Μητρόπολη Σκοπίων (Σκόπια), Μητρόπολη Πελαγονίας (Μοναστήρι). Αντίστοιχα συμπεριελήφθησαν και Μητροπόλεις της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης αλλά και της Παλαιάς Σερβίας. Υπήρχαν ασφαλώς και μητροπόλεις που ανήκαν στον βορειοελλαδικό γεωγραφικό χώρο και παραχωρήθηκαν στην Ελλαδική Εκκλησία. Πρβλ. Μαξίμου Μητροπολίτη Σάρδεων, *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία, Ιστορικοκανονική Μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1989², σ. 320-323. Για το Πατριαρχείον Ιππεκίου και τις παραχωρηθείσες επαρχίες πρβλ.: Μανουήλ Γεδεών, *Εγγραφα Πατριαρχικά και Συνοδικά*, σ. νδ'. – νστ'· *Веселиновић Р.*, «Уједињење покрајинских Цркава и воспостављање Српске Патријаршије», [Η συνένωση των Εκκλησιαστικών επαρχιών και η ανασύσταση του Σερβικού Πατριαρχείου], *С.П.Ц. 1920-1970*, σ. 13-32· Αγγελόπουλος Αθ., «Το εκκλησιαστικόν καθεστώς των

απαιτητό αίτημα πήρε σαφή μορφή: αναβίωση της Αρχιεπισκοπής Αχρίδος, κληρονόμου της υπό ίδρυση «Μακεδονικής εκκλησίας» μη υποκείμενης σε καμία άλλη εθνική εκκλησία¹⁵.

Μητροπόλεων της Βόρειας Μακεδονίας από το 1913 μέχρι σήμερα», *Μακεδονικά* 15 (1975), σημ. 5 και 6, σ. 29' Ναξίδου Ελ., *Εκκλησία και εθνική ιδεολογία*, σ. 204-278' Τσούπρας Γ., «Επίδραση πολιτικών εξελίξεων στο εσωτερικό της Γιουγκοσλαβίας», σ. 144.

¹⁵ Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητο να επισημανθεί μία ουσιώδης θέση των Νοτιοσλάβων Μακεδόνων η οποία θα φωτίσει το περιορόν κλίμα μέσα στο οποίο γαλουχήθηκε η σχισματική αυτή εκκλησία. Για να μπορέσει να εδραιωθεί στον εκκλησιαστικό και πολιτικό χώρο ένα τέτοιο εγχείρημα, θα έπρεπε να διαθέτει ιστορικά εφελθήρια. Καθώς η «εκκλησία του Βαρδάρη» δεν διέθετε ποτέ ανεξάρτητη αρχή με δική της παράδοση και κατά συνέπεια δεν προέβαλλε ιστορικά ίδια εκκλησιαστική ταυτότητα - ακραιφνώς σλαβική- επιστρατεύθηκε μία αρχαία και ιστορική εκκλησία με έντονη μεσαιωνική παράδοση: η Αρχιεπισκοπή Αχρίδος. Με τον ψευδεπίγραφο αυτόν τρόπο θα μπορούσε να «αποκατασταθεί» -άρα να αρθεί- ένας ιστορικός και εκκλησιαστικός παραγκωνισμός που αφορούσε τον σλαβομακεδονικό λαό αφενός και τον τόπο της Μακεδονίας αφετέρου, τον οποίον το Ηνωμένο Βασίλειο των Σ.Σ.Κ. ονόμαζε Νότια Σερβία. Με την κίνηση αυτή επιτελούνταν μία «ηθική δικαίωση» στη συνείδηση των απανταχού Σλαβομακεδόνων. Να σημειωθεί, τέλος, ότι τον πατριαρχικό θρόνο του Ιπεκίου εσέμνυναν με την παρουσία τους λαμπροί Πατριάρχες που κατάγονταν από τα Σκόπια ή από επαρχίες της ευρύτερης περιοχής. Ο Μάξιμος ο Σκοπιανός (Максим Скопљанац, 1655-1674), ο Καλλίνικος ο Α' (1691-1710), ο Αθανάσιος ο Β' (Гавриловић, 1747-1752). Βλ. Шулетић Неб., «Берат патријарха Калиника I», [Το βεράτιο του Πατριάρχη Καλλινίκου], *Зборник Матице Српске за историју*, 83, Нови Сад 2011, σ. 97-104. Για τα συμπεράσματα και το ψήφισμα της Συνέλευσης βλ. Мојаноски Ц., *Автокефалноста на македонската православна црква*, σ. 15 κ.εξ.' Гласник С.П.Ц., αρ. 10, Београд, 1946, σ. 92' Ταρνανίδη Ι., «Η Αρχιεπισκοπή Αχρίδος ανάμεσα στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και στο σλαβικό κόσμο», *Η Μακεδονία κατά την εποχή των Παλαιολόγων*, Πρακτικά Β' Συμποσίου του Α.Π.Θ. (1991), Θεσσαλονίκη 2001, σ. 29-36' Γόνης Δ., *Ιστορία των Ορθοδόξων Εκκλησιών*, σ. 266-267. Στις μεμονωμένες και αποσπασματικές προσπάθειες των σλαβομακεδονικών οργανώσεων για πολιτική συγκρότηση ενός ενιαίου και αυτόνομου μακεδονικού κράτους δεν έχει καταγραφεί μέχρι τη σύσταση της Ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας αλλαγή και στο εκκλησιαστικό status. Βλ. Илиевски Б., «Македонското црквено

Ταυτόχρονα, αφήρεσαν τα αντιμήνια που ανέφεραν το όνομα του κανονικού Μητροπολίτη Ιωσήφ και απαγόρευσαν τη μνημόνευση οιοδήποτε επισκόπου στη λατρεία, αναλαμβάνοντας την πνευματική μέριμνα του ποιμνίου¹⁶. Το πολιτικό γραφείο του Προέδρου Τίτο έγινε αποδέκτης του αιτήματος και εξέφρασε την άμεση υποστήριξή του¹⁷. Η στάση αυτή ενίσχυε την ήδη μεθοδευμένη πολιτική απόφαση του Κ.Κ. Γιουγκοσλαβίας να δημιουργήσει στα όρια της Νοτιοσλαβικής Ομοσπονδίας μία ανεξάρτητη Δημοκρατία η οποία -εθνογενετικά ακέραιη- δεν θα υπέκειτο στην επιρροή της Σόφιας και του Κ.Κ. Βουλγαρίας¹⁸. Μία

прашање», σ. 579-584· Ναξίδου ΕΛ., *Εκκλησία και εθνική ιδεολογία*, σ. 208. Ίσως για τον λόγο αυτόν η Ιεραρχία του Σερβικού Πατριαρχείου αιφνιδιάστηκε με τις κινήσεις της Μακεδονικής Επιτροπής.

¹⁶ Θα μπορούσαμε στο σημείο αυτό να κάνουμε λόγο για μια περίοδο γένεσης όρων πρεσβυτεριανής εκκλησίας λόγω της απουσίας του επισκόπου. Την ίδια τακτική υιοθέτησαν τα μέλη της Μακεδονικής εκκλησίας στην λατρεία και κατά την περίοδο αποκατάστασης του πατριαρχικού θρόνου του Βελιγραδίου από τον Γαβριήλ Dožić το 1946, απορρίπτοντας μάλιστα κάθε έντυπο μέσο προερχόμενο από το Βελιγράδι.

¹⁷ Η σχετική απόφαση της Κληροκολαϊκής Συνέλευσης αποστέλλεται επίσης στην ηγεσία της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (НР Македоније), στην Επιτροπή του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα (Α.Β.Ν.Ο.Ι.) στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, στη Διαρκή Ιερά Σύνοδο της Σερβικής Εκκλησίας, στη Ρωσική και Βουλγαρική Εκκλησία. Βλ. Пузовић Пр., *Раскол у Српској Православној Цркви*, σ. 8-9· Stella Alexander, *Church and State in Yugoslavia since 1945*, London-New York-Melbourne 1979, σ. 154-187· *Нова Македонија*, Скопје, 18.3.45 σ. 3.

¹⁸ Βλ. Σφέτας Σπ., *Η διαμόρφωση*, σ. 47-90, 139-176· Цветковић Сл., «Коминтерна и Југословенска држава», [Η κομιντέρν και το κράτος της Γιουγκοσλαβίας], *Југословенска Држава 1918-1998*, Београд 1999, σ. 213-220· Pettifer Jam., «The New Macedonian Question», *International Affairs* 68, 3 (1992), σ. 475-485· Γούναρης Β., *Το Μακεδνικό Ζήτημα από τον 19^ο έως τον 21^ο αιώνα*, Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις, Θέματα Ιστορίας 1, Αθήνα 2010. Για τη γένεση της ιδέας ενός «Μακεδονικού έθνους» στους κόλπους του Κομμουνιστικού Κόμματος της Γιουγκοσλαβίας βλ. Nikolić, Kos., «Nacionalna politika Komunističke partije Jugoslavije. Doktrina i praksa 1919-1945», [Η εθνική πολιτική του Κομμουνιστικού κόμματος Γιουγκοσλαβίας.

αυτόνομη εκκλησία θα ενίσχυε ένα τέτοιο εγχείρημα αφενός, και θα αποδυνάμωνε οργανικά το σερβικό στοιχείο των περιοχών αυτών αφετέρου¹⁹.

Ένα στοιχείο το οποίο δεν έχει αρκούντως προβληθεί στην ελληνική κοινή γνώμη και το οποίο χρήζει ιδιαίτερης προσοχής είναι το γεγονός ότι, παρόλη τη συστηματική χειραγώγηση των αποφάσεων της Α' Κληρικολαϊκής Συνέλευσης εκ μέρους της πολιτικής ηγεσίας του Κ.Κ. Μακεδονίας, δεν έγιναν αυτές παγκοίνως αποδεκτές από τους εμπλεκόμενους φορείς. Ένα μέρος του ιερατείου αντέδρασε και συγκάλυψε Ιερατικές Συνελεύσεις (*Svešteničke Konferencije*) σε διάφορες πόλεις της Δημοκρατίας εκφράζοντας συχνά την άμεση συμπαράστασή του προς το Πατριαρχείο της Σερβίας και τη συνέχιση της δικής του δικαιοδοσίας στην περιοχή. Ορισμένοι δε, όπως ο ιερέας Boro Stanikovski, μέλος της Κληρικολαϊκής συνέλευσης, αμφισβήτησε δημόσια το 1946 τα πορίσματα της Συνόδου και τα έκρινε «ως μη

Θεωρία και πράξη 1919-1945], *Istorija 20. veka 2* (1998), σ. 65–86' Сливјепчевић Ђ., *Македонско црквено питање*, σ. 15-39. Οι αμφίδρομες σχέσεις ανάμεσα στις επικρατούσες πολιτικές τάσεις και τη γένεση του μακεδονισμού ως πολιτιστικής συνιστώσας των Μακεδόνων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα εντοπίζονται στη μελέτη του Џамбазовски Кλ. *Крсте Мисирков и српската јавност во текот на 1903. година, Крсте Мисирков и национално-културниот развиток на македонскиот народ до ослободувањето*, [Ο Κρίστο Μισίρκοβ και η σερβική κοινή γνώμη το 1903. Ο Κρίστο Μισίρκοβ και η εθνο-πολιτιστική εξέλιξη του μακεδονικού λαού προς την ελευθερία], Скопје 1976, σ. 317–325' Αγγελοπούλου Α., *Ο Κ.Π. Μισίρκοφ (1874-1926) και η κίνηση των «Μακεδονιστών»*, Θεσσαλονίκη 2004.

¹⁹ Πρβλ. για τις Βουλγαρο-Γιουγκοσλαβικές σχέσεις το άρθρο του Sfetis Sp., «The Bulgarian-Yugoslav Dispute over the Macedonian Question as a Reflection of the Soviet-Yugoslav Controversy (1968–1980)», *BALCANICA XLIII* (2012), σ. 241-271' του ίδιου: *Το Μακεδονικό και η Βουλγαρία. Πλήρη τα απόρρητα βουλγαρικά έγγραφα 1950–1967*. Thessaloniki: Society for Macedonian Studies – Bulgarian State Archives, 2009. Επίσης για μια γενικότερη θεώρηση βλ. Gounaris B., “Macedonian Questions”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 2/3 (2002), σ. 63-94'

αποτελεσματικά»²⁰. Ομοίως, στην πόλη του Μοναστηρίου (Bitola) συγκεντρώθηκαν τριάντα περίπου ιερείς οι οποίοι άσκησαν κριτική και έθεσαν θέμα κανονικότητας των αποφάσεων της Επιτροπής Πρωτοβουλίας ισχυριζόμενοι «...ότι η χώρα μας είναι Κοινότητα ισονόμων λαών, συνιστά κατά συνέπεια σύμπληξη μιας Ομοσπονδίας και όχι μιας Συνομοσπονδίας, συνιστά δηλαδή μια συσπείρωση Δημοκρατιών και όχι ένωση κρατών...θα πρέπει, κατά συνέπεια, να μην επιτρέψουμε την επιρροή αποσχιστικών τάσεων εντός της εκκλησίας μας...»²¹.

Η αντίδραση της Σερβικής Εκκλησίας ήταν αστραπιαία και σύννομη με τους ιερούς κανόνες επιβεβαιούσα την ισχύουσα τάξη της. Συγκλήθηκε Έκτακτη επισκοπική Σύνοδος -λόγω της απουσίας του Πατριάρχη των Σέρβων- τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους η οποία εξέτασε την τρέχουσα εκκλησιαστική κατάσταση στις επαρχίες της αυτές και ακύρωσε ως αντιβαίνουσες στους εκκλησιαστικούς κανόνες τις αποφάσεις της Κληρικολαϊκής Συνέλευσης των Σλαβομακεδόνων²². Επιπρόσθετα, για να αποκαταστήσει τα κυριαρχικά εκκλησιαστικά της δικαιώματα, έδωσε εντολή στον «έκπτωτο» μητροπολίτη Ιωσήφ να μεταβεί στην

²⁰ *Нова Македонија*, αρ. 409, 4.5.1946.

²¹ ДАРМ, ф. Претседателство на Владата на НРМ, [Η Προεδρία της Κυβέρνησης της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας], 159, 12. 74/509-517 στο Илиевски Б., «Македонското црквено прашање», σ. 590· Τιονовић Св., *Српскомакедонски црквени раскол*, σ. 28. Και σε άλλες πόλεις έλαβαν χώρα τέτοιες συνελεύσεις όπως στο Kumanovo, στο Radoviše, στο Resenski και αλλού. Οι αποφάσεις και οι εν γένει προβληματισμοί της Συνέλευσης των ιερέων στο Μοναστήρι καταδικάστηκαν από την Επιτροπή Πρωτοβουλίας των Σκοπίων και θεωρήθηκαν προβοκατόρικες και αντικαθεστωτικές.

²² Прβλ. Пузовић Пр., *Раскол у Српској Православној Цркви*, σ. 10· Τιομιћ Βελ., «Избор патријарха и епидемија- црквено-правна анализа», [Η εκλογή του Πατριάρχη και η επιδημία. Νομοκανονική ανάλυση], στο: *eparhijabacka.info*, (22-12-2020), <http://www.spt.rs>· Слијепчевић Ђ., *Македонско црквено питање*, σ. 49 κ.εξ.· Пиевски В., «Makedonsko crkveno pitanje», σ. 585-589· Ναξίδου Ελ., *Εκκλησία και εθνική ιδεολογία*, σ. 242-244.

επαρχία του και να αναζητήσει τα αίτια της ανωμαλίας. Ωστόσο, η αναγκαία άδεια εσωτερικής μετάβασης του μητροπολίτη ουδέποτε εξεδόθη από το Υπουργείο των Εσωτερικών· αντίθετα του συστήθηκε «να αναζητήσει πληροφόρηση και πρόσβαση από τοπικούς ιερείς της Μακεδονίας»²³.

Η απόπειρα ανασύστασης της νεόκοπης εκκλησίας έλαβε νέα τροπή το αμέσως επόμενο διάστημα. Τον Μάιο του 1946, και ενώ είχε ήδη επικυρωθεί το *Σύνταγμα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας*, συγκλήθηκε εκ νέου Συνέλευση της Επιτροπής Πρωτοβουλίας των Σλαβομακεδόνων κατά την οποία όμως προέκυψε διχογνωμία στη μορφή του νέου εκκλησιαστικού φορέα ανάμεσα στην αυτοκεφαλία και την αυτονομία²⁴. Η πόλωση εκτονώθηκε στο ευφάνταστο πρόκριμα της

²³ Υπήρξε ρητή απαγόρευση από το Υπουργείο των Εσωτερικών προς τον μητροπολίτη Σκοπίων Ιωσήφ να μην ταξιδέψει στα Σκόπια. *Влада Демократске Федеративне Југославије Министарство Унутрашњих Послова*, [Κυβέρνηση Ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας, Υπουργείο Εσωτερικών], αρ. 173/α 17. 3.1945. Παρόλα αυτά ο μητροπολίτης ξεκίνησε το ταξίδι του και, στην πόλη του Νρανје λίγο πριν εισέλθει στα όρια της μητροπόλεώς του, τον συνέλαβε η αστυνομία και τον εξανάγκασε να κατέβει από την αμαξοστοιχία του τρένου που τον μετέφερε. Βλ. Радић Р., *Држава и верске заједнице*, [Το κράτος και οι θρησκευτικές κοινότητες], τ. Ι, σ. 283. Πιθανότατα για τον λόγο αυτόν αναζήτησε βοήθεια στη συνέχεια από τον εφησυχάζοντα ελληνομαθή επίσκοπο π. Πεκίου Ιερόθεο (Gavrilonić, 1873-1946), προκειμένου ο τελευταίος να ασκήσει τοποτηρητεία στη Μητρόπολη Σκοπίων. Βλ. Сава, (επίσκοπος), «Епархије и Епископи Српске Православне Цркве», [Επαρχίες και Επίσκοποι της Σερβικής Ορθοδόξου Εκκλησίας], *С.П.Ц. 1920-1970*, Београд 1971, σ. 526.

²⁴ Στη θεώρηση των εκκλησιαστικών γεγονότων για μια ακόμη φορά θα πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν οι πολιτικές παράμετροι. Η κεντρική πολιτική γραμμή του Βελιγραδιού ασφαλώς διέβλεπε τάσεις εξωστρέφειας των φιλοβουλγαρικών εκείνων πολιτικών ομάδων που αναζητούσαν πρόσβαση στην πολιτική σκηνή της Βουλγαρίας, ιδιαίτερα μετά τη νίκη των Παρτιζάνων και την ίδρυση της Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας. Επομένως υπήρχε έντονος ο φόβος μήπως δίπλα στην προσπάθεια αναζήτησης της πολιτικής στήριξης στη Βουλγαρία αναζητηθεί και η

Αυτοδιοικούμενης εκκλησίας (Samoupravna crkva)²⁵. Παράλληλα, εκ μέρους της Επιτροπής ετέθη ζήτημα ανασύστασης του

εκκλησιαστική, με την εμφάνιση αποσχιστικών εκκλησιαστικών σλαβομακεδονικών κύκλων που θα ήθελαν προσάρτησή τους στη Βουλγαρική εκκλησία. Η σχέση βέβαια της «Μακεδονικής εκκλησίας» με τη βουλγαρική δεν ήταν πρόσκαιρη και τυχαία. Ο στενός δεσμός που ενυπήρχε φάνηκε δεκαετίες αργότερα όταν σε συναντήσεις τους στη Σόφια οι ιεράρχες της αντικανονικής εκκλησίας δήλωναν την πνευματική, γλωσσική και φυλετική τους συγγένεια. Βλ. συνέντευξη του Παρθενίου (Αντανίας) <https://shilomagazine.com.au/2020/05/10/отец-партений-бугарската-егзархија-е/> /Πρβλ. επίσης την τηλεοπτική συνέντευξη του σχισματικού μητροπολίτη Povardarski της Μακεδονικής εκκλησίας Αγαθαγγέλου στο τηλεοπτικό κανάλι ΑΛΦΑ ТВ και την εκπομπή ШТО HE E JACHO?, στις 26/9/2020 στην οποία περιγράφεται η φιλοβουλγαρίζουσα πλευρά της Ιεράς Συνόδου. Πτυχές της πολιτικής διάστασης του θέματος ο αναγνώστης μπορεί να εντοπίσει στις μελέτες: Mičev D. *Makedonskijat vǎpros i bǔlgarogugoslavskite otnošenija 1944–1949*, [Το Μακεδονικό Ζήτημα και οι βουλγαρογιουγκοσλαβικές σχέσεις 1944-1949], Sofija, Universitesko izdatelstvo Sv. Kliment Ohridski 1994· Baev, Ī. «Bǔlgarskoto dǔržavno rǔkovodstvo i makedonskijat vǎpros ot 1948 g. do kraja na 70-te godini», [Η βουλγαρική κρατική ηγεσία και το μακεδονικό ζήτημα από το 1948 μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970], *Voennioistoričeski sbornik*, Sofija, 63/1 (1994), σ. 94–107· Σφέτας Σπ., *Διαμόρφωση της Σλαβομακεδονικής ταυτότητας*, σ. 139–176· επίσης για τα τεκταινόμενα βλ. Пузовић Пр., *Раскол у Српској Православној Цркви*, σ. 18–19· Слијепчевић Ђ., *Македонско црквено питање*. σ. 41–51· Ναξίδου ΕΛ., *Εκκλησία και εθνική ιδεολογία*, σ. 244–245· Τσούπρας Γ., *Εκκλησία και Εθνογένεση*, σ. 88–95· Ταρνανίδης Ι., *Στα Βόρεια της Μακεδονίας*, σ. 12–15· για την αντίσταση των Σλαβομακεδόνων στη βουλγαροποίηση των περιοχών αυτών βλ. τη μελέτη Terzioski R., *Denacionalizatorskata dejnost na bugarskite kulturo-prosvetni institucii vo Makedonija*, [Η δραστηριότητα της απεθνοποίησης των βουλγαρικών πολιτιστικών και εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στη Μακεδονία], Skopje 1974.

²⁵ Στην Ιερατική Συνδιάσκεψη (Sveštentička Konferencija) της 8^{ης} Μαΐου του 1946 ο τότε Πρόεδρος της Επιτροπής Θρησκευτικών Υποθέσεων, Επαμεινώνδας Ραπανδονοφ, δεδομένης της έντονης διχογνωμίας μεταξύ των συνέδρων και εκφράζοντας τον κομματικό μηχανισμό έθεσε το ιδεολογικό σύνθημα του Τιτοϊσμού: «Bratstvo i Jedinstvo - Αδελφοσύνη και Ενότητα» λέγοντας: «...εάν δεχτούμε την αυτοκεφαλία δεχόμαστε την πλήρη απόσχιση μας από το Βελιγράδι και την εκκλησία των Σέρβων. Πράγμα το οποίο είναι αντίθετο με τις αρχές της Κυβέρνησης. Εάν όμως δεχτούμε την

Σερβικού Πατριαρχείου και μετονομασίας του -επί το πολιτικό-τερον- σε Πατριαρχείο Γιουγκοσλαβίας (Jugoslovenska Patrijaršija). Η ερμηνεία της πράξης αυτής είναι μονοσήμαντη και ιδεολογικοποιημένη καθώς αποτελούσε σαφή επέμβαση του πολιτικού παράγοντα στην εσωτερική λειτουργία και διοίκηση της Εκκλησίας της Σερβίας κατά το πρότυπο της εθνικής ομογενοποίησης και δημιουργίας του «Γιουγκοσλαβισμού» ως ιδεατής εθνικής ταυτότητας²⁶.

Ενώ η κατάσταση εξακολουθεί να είναι χαώδης και το ποίμνιο ακέφαλο, το 1947 επισκέπτεται αιφνιδίως τον άρτι αφιχθέντα από το στρατόπεδο Dachau Σέρβο Πατριάρχη, Γαβριήλ Dožić (1881-1950)²⁷, ο πρόεδρος της Λαϊκής Δημοκρατίας της

αυτονομία έχουμε κερδίσει την αυτοτέλειά μας και συγχρόνως διατηρούμε δεσμούς με το Βελιγράδι...». Илиевски Б., «Македонското црквено прашање», σ. 594.

²⁶ Βλ. Slijepčević Đ., *The Macedonian Question*, σ. 243-248' Pešić Des., «Jugoslovenstvo u kongresnim dokumentima K.P.J./S.K.J.», [Ο Γιουγκοσλαβισμός στα αρχεία των Συνδιασκέψεων του Κ.Κ. Γιουγκοσλαβίας], *J.I.Č.*, 3 (1987), σ. 99-111' Илиевски Б., «Македонското црквено прашање», σ. 595.

²⁷ Ο πατριάρχης Γαβριήλ επέστρεψε στο Βελιγράδι από την αιχμαλωσία σε στρατόπεδα συγκέντρωσης της Γερμανίας στις 14 Νοεμβρίου του 1946. Κλήθηκε όπως ήταν φυσικό να αντιμετωπίσει χρονίζοντα προβλήματα της Σερβικής Εκκλησίας μεταξύ των οποίων και την απόσχιση των νοτίων επαρχιών. Στην Τακτική Συνεδρίαση της Ιεράς Συνόδου στις 16 Νοεμβρίου του ίδιου έτους κύρωσε τις προηγουμένως ληφθείσες αποφάσεις της επισκοπικής Συνόδου και αποκατέστησε τον Μητροπολίτη Ιωσήφ με πατριαρχική Πράξη. Βλ. την εμπειριστατωμένη έκθεση της Ιεράς Συνόδου στο Α.Ι.Σ., αρ. 815/43, 9/1946, «Први протест комунистичкој власти Југославије 1946. године», [Η πρώτη διαμαρτυρία στο κομμουνιστικό καθεστώς της Γιουγκοσλαβίας το 1946], στο: Ђомић В., *Мемоари*, σ. 354-371. Για την πολιτεία και τα διλλήματα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει κατά την πατριαρχία του βλ. τη λαμπρή εργασία της ιστορικού Радмила Р., *Живот у временима: Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950*, [Η ζωή μέσα στο χρόνο: ο Πατριάρχης Γαβριήλ (Ντόζιτς) 1881-1950], Βеоград 2011, σ. 20-575' Ђоновић Св., *Српскомакедонски црквени раскол*, σ. 33' Κυρίτση Β., *Ο Πατριάρχης Σερβίας Γαβριήλ (1938-1950). Η θρησκευτική εθνική και κοινωνική του προσφορά*, Διατριβή επί διδακτορία, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 265-269.

Μακεδονίας Lazar Koliševski (1914-2000)²⁸ κομίζοντάς του μία ειλημμένη πολιτικά απόφαση η οποία αναζωπυρώνει το ήδη τεταμένο εκκλησιαστικά κλίμα: «...ο μητροπολίτης Ιωσήφ ουδέποτε θα επιστρέψει στην μητρόπολή του στα Σκόπια' θα ήταν δε φρόνιμο να αναζητήσει η Ιεραρχία άλλη επαρχία για την τοποθέτησή του...»²⁹.

Το πολιτικό πρόσωπο, ωστόσο, που υπαγόρευε τις αποφάσεις του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας που αφορούσαν τα θρησκευτικά θέματα ήταν ο Πρόεδρος της Ομοσπονδιακής Επιτροπής περί των Θρησκευτικών Υποθέσεων, Dobrinovoje Radosavljević³⁰. Η ενορχηστρωμένη συνεργασία της

²⁸ Την πολιτική αντιπροσωπεία πλαισίωναν επίσης ο στρατηγός Ljubodrag Đurić και ο πρωθιερέυς Milan Smiljanić. Пузовић Пр., *Раскол у Српској Православној Цркви*, σ. 24.

²⁹ Στο πυρήνα των επιχειρημάτων του Πατριάρχη Γαβριήλ δίπλα στους εκκλησιαστικούς λόγους παρατίθεντο και πολιτικοί. Ανέφερε το παράδειγμα της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (Ε.Σ.Σ.Δ.) όπου συνυπήρχαν υπό κοινή εκκλησιαστική στέγη ποίμνια που ανήκαν σε διαφορετικές πολιτειακές δομές. Пузовић Пр., *Раскол у Српској Православној Цркви*, σ. 25. Από τη στάση του εκδιωχθέντος μητροπολίτη Ιωσήφ φαίνεται ότι ουδέποτε αποδέχθηκε την οικειοθελή αποποίηση του επισκοπικού του θρόνου και επέμενε μέχρι τέλους να αγωνίζεται για την επιστροφή του στα Σκόπια. Вл. Радић Р., «Верски живот у Југославији према извештајима епископа Српске Православне Цркве за 1953. и 1972. годину», [Η θρησκευτική ζωή στη Γιουγκοσλαβία σύμφωνα με τις πληροφορίες των Επισκόπων της Σερβικής Ορθοδόξου Εκκλησίας], *Токови Историје*, 1 (2014), σ. 35, σημ. 47.

³⁰ Η επιτροπή αυτή συστήθηκε το 1945 στα πρότυπα της δομής της Ε.Σ.Σ.Δ. και προσαρμόστηκε στο γιουγκοσλαβικό μοντέλο διοίκησης των θρησκευτικών κοινοτήτων της χώρας. Προεδρεύων της Επιτροπής την περίοδο εκείνη διατελούσε ο ισχυρός πολιτικά Dobrinovoje Radosavljević (1915-1984) ενώ μέλη της αποτελούσαν έμπιστα στελέχη του Κ.Κ. Γιουγκοσλαβίας, όπως ο Miloje Đilparić και ο Isa Јovanović. Вл. Калем Н., *Македонски раскол у Српској православној цркви*, [Το μακεδονικό σχίσμα στη Σερβική Ορθόδοξη Εκκλησία], Βеоград 2013, σ. 18. Πρβλ. για τις δομές των Επιτροπών στη Γιουγκοσλαβική Μακεδονία Христóв АЛ., *То Коммунистичкó Кóμμα Γιουγκοσλαβίας εις την επίλυσιν του Μακεδονικού Ζητήματος (1937-1944)*.

Ομοσπονδιακής Επιτροπής και του εκπροσώπου της εκκολαπτόμενης εκκλησίας Σλαβομακεδόνα πρωθιερέως Nestor Poposki μεθόδευσε το αίτημα προς τη Σερβική Εκκλησία τον Σεπτέμβριο του 1947 διατυπωμένο σε τρεις θέσεις:

α. Εκχώρηση αυτονομίας με παράλληλη νομοκανονική αναγνώριση της νεοσύστατης εκκλησίας, β. Τοποθέτηση αρχιερέων στις τοπικές επισκοπές εντός των πολιτικών ορίων της δικαιοδοσίας της υπό σύσταση εκκλησίας, αποκλειστικά υποψηφίων γηγενών Μακεδόνων ιερομένων (*domorodaca*), γ. ικανοποίηση του λαϊκού αιτήματος μετονομασίας του Σερβικού Πατριαρχείου σε Πατριαρχείο Γιουγκοσλαβίας³¹.

Έχει ενδιαφέρον στο σημείο αυτό η απάντηση του Πατριάρχη Σερβίας Γαβριήλ στις παραπάνω θέσεις:

«α. Δεν υπάρχει στους κανόνες της Εκκλησίας εκκλησιαστικό καθεστώς αυτοδίκαιης αυτοκεφαλίας (*specijalni sistem*). Κάθε επίσκοπος είναι αυτόνομος και επιχώριος στα όρια της εαυτού επισκοπής β. Δεν υπάρχει μακεδονικό έθνος και μακεδονική γλώσσα. Θα πρέπει να ολοκληρωθούν οι αναγκαίες διαδικασίες

Σκόπια 1962, (μτφρ. Τρ. Σιαπέρα, κείμενο δακτυλογραφημένο για το Ι.Μ.Χ.Α. Θεσσαλονίκη 1962), σ. 32-42' επίσης κατατοπιστική ανάλυση επιχειρεί ο Kofos Ev., «The making of Yugoslavia's People's Republic of Macedonia», *Balkan Studies* 3 (1962), σ. 375-396' Troebst St., «Yugoslav Macedonia, 1943-1953. Building the Party, the State, and the Nation», *Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte* 2/1994, σ. 103-139' Pešić Deš. – Janić Duš., «Nationalism and Socialism: The case of Yugoslavia», *History of European Ideas*, 15/1-3 (1992), σ. 201-210. Έχει ενδιαφέρον η προσέγγιση του θέματος από την πολιτική οπτική του Βουλγαρικού Κομμουνιστικού Κόμματος βλ. το εμπειριστατωμένο άρθρο του Angelov, V., «Politikata na B.K.P. po makedonskija vŭpros juli 1948–1956», [Η πολιτική του Βουλγαρικού Κομμουνιστικού Κόμματος στο Μακεδονικό Ζήτημα 1948-1956], *Istoričeski pregled*, Sofija, 5/25 (1996), σ. 83–107. Για τον πολιτικό ρόλο του Radosavljević βλ. «Добривоје Радосављевић Боби», *Развитак* 24/2 (1984), σ. 22-76.

³¹ Пузовић Пр., *Раскол у Српској Православној Цркви*, σ. 29' Калем Н., *Македонски раскол*, σ. 28' Ђоновић Св., *Српскомакедонски црквени раскол*, σ. 35-39.

αναγνώρισής τους πρώτα από την Κεντρική Διοίκηση ώστε να καταστεί ιδιαίτερη πολιτειακή ενότητα και εν συνεχεία η Ιεραρχία θα τοποθετηθεί επί του θέματος και γ. Σε ό,τι αφορά τους υποψηφίους προς αρχιερατείαν είναι γνωστό ότι δεν υπάρχουν στους «καταλόγους προς αρχιερατείαν» γηγενείς υποψήφιοι οι οποίοι να πληρούν τα τυπικά προσόντα μιας τέτοιας θέσης»³².

Τα χρόνια που ακολούθησαν φανέρωναν μια έωλη και ρευστή εκκλησιαστικά κατάσταση. Σταθμό στην εξέλιξη του «μακεδονικού προβλήματος» αποτελεί το έτος 1955. Από πενταετίας είχε εκδημήσει ο ασθενών από τις κακουχίες των στρατοπέδων συγκέντρωσης Γαβριήλ Dožić και είχε εκλεγεί νέος πατριάρχης, ο Βικέντιος Prodanov (1890-1958)³³. Οι ασφυκτικές πιέσεις που ασκούσαν από πολιτικά κέντρα του Βελιγραδίου από τη μια και η σε θέση άμυνας στάση της Ορθόδοξης Σερβικής Εκκλησίας από την άλλη εξανάγκαζαν την Ιεραρχία του Σερβικού

³² Гласник Српске Православне Цркве, αρ. 7, 7.1958, σ. 142' Пузовић Пр., Раскол у Српској Православној Цркви, σ. 29-30' Слијепчевић Ђ., Македонско црквено питање, σ. 58' Радмила Р., Живот у временима: Патријарх Гаврило (Дожић), σ. 543-544.

³³ Στο διάστημα από το 1947 έως την εκλογή του στο θρόνο του Ιππεκίου διαποίμανε την επαρχία του Srem. Βλ. Đurić Velj., Викиентије Проданов: патријарх у рђавом времену, [Ο Βικέντιος Προντάνοβ. Ο Πατριάρχης των χαλεπών χρόνων], Βεοград 2018' Петровић Д., Патријарх Викиентије Проданов: чувар јединства српске цркве: 1890./1950-1958, [Ο Πατριάρχης Βικέντιος Προντάνοβ: ο φύλακας της ενότητος της Σερβικής Εκκλησίας 1890/1950-1958], Сремски Карловци 2013' Radić Rad., «Josip Broz Tito i patrijarsi Srpske pravoslavne crkve: (Gavrilo, Vikentije i German)», [Ο Ιωσήφ Τίτο και οι Πατριάρχες της Σερβικής Ορθόδοξης Εκκλησίας: Γαβριήλ, Βικέντιος και Γερμανός], στο: Tito - viđenja i tumačenja, Zbornik radova, Beograd 2011, σ. 117-134' της ίδιας: «Izbor Patrijarha Srpske Pravoslavne Crkve u 20. veku», [Η εκλογή των Πατριαρχών της Σερβικής Ορθόδοξου Εκκλησίας στον 20^ο αι.], Istorija 20. veka, 1 (2009), σ. 28 και σημ. 33, όπου και λεπτομέρειες περί της εκλογικής διαδικασίας' επίσης βλ. και το δημοσίευμα Janjić J., «Sumnja u prirodnu smrt Patrijarha», [Αμφιβολίες για τον φυσικό θάνατο του Πατριάρχη], Novosti, 10.11.2018.

Πατριαρχείου να προβεί σε κινήσεις στοχευμένης αναδίπλωσης και εξεύρεσης λύσης ικανοποιώντας εν μέρει τα αιτήματα της Επιτροπής Πρωτοβουλίας. Κριτήριο για την εξεύρεση διεξόδου αποτέλεσε η σταθερά των ιερών κανόνων. Έτσι, αποφασίσθηκε σε συνεδρίαση της Ιεράς Συνόδου: α. η πλήρωση των τριών κενωθέντων επισκοπών από αυθιγενείς υποψηφίους και β. η υιοθέτηση της «μακεδονικής γλώσσας» στην άσκηση του ποιμαντικού έργου, όχι όμως και στις ιερές τελετές. Την δε τοποτηρητεία θα αναλάμβανε ο ίδιος ο Πατριάρχης Βικέντιος³⁴.

Είχε διαφανεί προς στιγμήν ότι η κρίση έβαινε προς εκτόνωση³⁵. Μετά παρέλευσιν τριών ετών από την πρωτοβουλία του

³⁴ Α.Ι.Σ. αρ. 14, 1.6.1955, σ. 1. Να σημειωθεί ότι ο Prodanov διετέλεσε με επιτυχία επίσκοπος Ζλετόβου και Στρωμνίτης από το 1939 έως το 1941 οπότε και εκδιώχθηκε από την επαρχία του, ενώ νωρίτερα είχε τοποθετηθεί ως τοποτηρητής στην επισκοπή Ohridsko bitoljska (Αχρίδος-Μπιτολίου), Ήταν ως εκ τούτου άριστος γνώστης των προβλημάτων: εκκλησιαστικών, πολιτικών και εθνοτικών της περιοχής. Η πράξη αυτή έδωσε τη δυνατότητα στον Πατριάρχη να ορίζει αυτός τους αρχιερατικούς επιτρόπους και τον εκκλησιαστικό δικαστή. Вуковић Сава (επίσκοποι), «Српски патријарси двадесетог века: Викентије (Проданов) 1890-1958», [Σέρβοι Πατριάρχες του 20^{ου} αι.: ο Βικέντιος Προντάνοβ], *Даница* 9 (2002), σ. 433-435· Пузовић Пр., *Раскол у Српској Православној Цркви*, σ. 38· Η ανάληψη της τοποτηρητείας από τον ίδιο τον Πατριάρχη πιθανόν να οφειλόταν και στην προσωπική συμπάθειά του -την οποία δεν έκρυβε- για τους Σλαβομακεδόνας και την «Μακεδονία». Βλ. δηλώσεις του στο *Гласник С.П.Ц.*, αρ. 7-9 1.11.1950. Ως προς το θέμα της γλώσσας ο Σλαβομακεδόνας ιστορικός Димевски Славко γράφει: «...η γλώσσα αποτελεί την απαρχή της επίλυσης του Μακεδονικού εκκλησιαστικού Ζητήματος στη μακεδονική βάση και την απαρχή μιας μάχης αιώνων να αποκτήσει ο μακεδονικός λαός τη δική του εκκλησία...». Димевски Сл., *Црквена историја*, σ. 216

³⁵ Βλ. Ναξίδου Ελ. *Εκκλησία και εθνική ιδεολογία*, σ. 249-250· για την δεκαετία 1950-1960 στις σχέσεις Εκκλησίας - Πολιτείας βλ. Αγγελόπουλος Αθ., *Ο κόσμος της Ορθοδοξίας στα Βαλκάνια*, σ. 169-171· Кирчанов Максим Валерьевич, «Проблеми формировања политическој идехтичности в СР Македонија (1950–1960-е гг.)», [Προβλήματα στη διαμόρφωση πολιτικής ταυτότητας στη Λαϊκή δημοκρατία της Μακεδονίας], *Философија Историја Култура* 1/2 (2011), σ. 113-116.

Πατριάρχη, εστάλησαν στην εκκλησιαστική διοίκηση του Βελιγραδίου τα ονόματα από το Εκκλησιαστικό Δικαστήριο της Μητρόπολης Σκοπίων των προς αρχιερατεΐαν εκλογίμων υποψηφίων, οι οποίοι ωστόσο απερρίφθησαν λόγω κωλυμάτων με πρότερον αυτόν του εγγάμου βίου³⁶. Η πόλωση ήταν εμφανής. Νέα τροπή για την εκτόνωση του τεταμένου κλίματος αλλά και νέα πίεση προς τα μέλη της Ιεραρχίας ασκήθηκε από τον Στρατάρχη Josip Broz Tito σε γεύμα εργασίας στην ιδιωτική του κατοικία σε προάστιο του Βελιγραδίου. Παρόντος του πατριάρχη Βικεντίου, λίγο προ της εκδημίας του, φανερά ενοχλημένος ο Στρατάρχης, παρενέβη ρητά λέγοντας: «Επιθυμώ να λύσετε το ζήτημα της Μακεδονικής Εκκλησίας με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, όπως αρμόζει στα συμφέροντα της χώρας μας. Να είστε βέβαιοι ότι θα έχετε την αμέριστη υποστήριξή μου»³⁷.

³⁶ Τον Μάιο του 1958 απεστάλησαν στη Σερβική Ιερά Σύνοδο ονόματα υποψηφίων προς αρχιερατεΐα εκ μέρους της Μακεδονικής Εκκλησίας επισυνάπτοντας το βιογραφικό ενός εκάστου. Ήσαν οι ακόλουθοι: ο πρωθιερέυς Nestor Poposki (έγγαμος), ο πρωθιερέυς Toma Dimovski (έγγαμος), ο ιερέυς Spiro Poposki και ο Vlatko Zahirovski (έγγαμος) ο οποίος εκτελούσε την περίοδο εκείνη χρέη λαϊκού θεολόγου υπηρετούντος σε Γυμνάσιο της Αχρίδας. *Православна Епархијска Скопска, Црквени Суд.*, αρ. 159, 16.5.1958. Σχετικά με την απάντηση για την απόρριψη των υποψηφίων λόγω «κανονικών κωλυμάτων» βλ. *Α.Ι.Σ.* αρ. 73, 10.6.1958· *Гласник Српске Православне Цркве*, αρ. 7, 1958, σ. 142· *Пузовић Пр., Раскол у Српској Православној Цркви*, σ. 44-45· *Ђоновић Св., Српскомакедонски црквени раскол*, σ. 41-48.

³⁷ Βλ. Αγγελόπουλος Αθ., «Το αυτοκέφαλον της “Μακεδονικής εκκλησίας”», σ. 47· Αγγελόπουλος Αθ., *Ο κόσμος της Ορθοδοξίας στα Βαλκάνια σήμερα*, σ. 179. Υπάρχει και σχετικός σχολιασμός της συνάντησης των δύο μερών στον ημερήσιο Τύπο: *Πολιτικά*, 29.5.1958. Εκ μέρους της Σερβικής Ιεραρχίας την Ομοσπονδιακή Επιτροπή (Savezna Komisija) υπodέχθησαν ο μητροπολίτης Δαβροβοσνίας Νεκτάριος, ο επίσκοπος Μπρανιτέβου Χρυσόστομος, ο Σλαβονίας Αιμιλιανός και ο Ζβορνικο-τουζλας Λογγίνος. Έχει επίσης ενδιαφέρον να επισημάνουμε την πληροφορία που σώζεται στους διαλόγους των μελών των Επιτροπών σύμφωνα με την οποία οι πολιτικοί εκπρόσωποι ζήτησαν να μην παρίσταται ο μητροπολίτης Ιωσήφ στις

Η αντίδραση στη μετριοπαθή στάση της Σερβικής Ιεράς Συνόδου είχε ως αποτέλεσμα τη διευρυμένη -κυρίως πολιτικά- σύγκληση της Κληρικολαϊκής Επιτροπής που πραγματοποιήθηκε στην Αχρίδα τον Οκτώβριο του 1958³⁸. Από τις εξελίξεις του ίδιου έτους διαφάνηκε ότι η Κληρικολαϊκή Σύνοδος -καίτοι διαφωνούσε με τις αποφάσεις της Ιεραρχίας του Πατριαρχείου και χωρίς να αφίσταται των προγραμματικών της θέσεων- προέβη σε «διορθωτικές κινήσεις» όπως αυτή της αναγνώρισης ως

διαβουλεύσεις που θα ακολουθήσουν. Θεωρούνταν άλλωστε ως Βοεβόδας των Τσέτνικ. Βλ. Σπυροσκι Μιρ., *Βορба за Автокеφαλност*, σ. 27

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να ειπωθεί ότι ο πατριάρχης Βικέντιος πέθανε κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες -χωρίς ποτέ να διενεργηθεί η διαδικασία της ιατροδικαστικής αυτοψίας- ακριβώς μετά το πέρας της Ιεράς Συνόδου και ενώ είχε αρνηθεί να εντάξει στα θέματα της ημερήσιας διάταξης το θέμα «της αναγνώρισης της Μακεδονικής εκκλησίας» όπως το είχε απαιτήσει ο Josip Tito λίγες μέρες νωρίτερα σε συνάντησή τους στο Beli Dvor (Λευκό Παλάτι). Δύο βδομάδες μόλις μετά τον αιφνίδιο θάνατο του Πατριάρχη τον Ιούλιο του 1958 συνεδρίασε η Ομοσπονδιακή Επιτροπή για να λάβει νέες αποφάσεις γύρω από το θέμα με την παρουσία αυτήν την φορά και των: Μίκο Раpaјić από την Γραμματεία των Εσωτερικών Υποθέσεων (Državni Sekretarijat za Unutrašnje poslove), του Done Илиjeвski από τη Μακεδονική Επιτροπή Θρησκευτικών Υποθέσεων και του Strahil Gіgоn από την Εκτελεστική Επιτροπή Μακεδονίας (Izvršnog Veća Makedonije). Πρβλ. *Гласник Српске Православне Цркве*, [Αγγελιοφόρος της Ορθοδόξου Σερβικής Εκκλησίας], αρ. 6, 1958, σ. 95· Слиjeпчевић Ђ., *Македонско црквено питање*, σ. 64-65.

³⁸ Στη Συνέλευση αυτή συμμετείχαν οι πολιτικοί φορείς που ενδιαφέρονταν να εφαρμόσουν τον πολιτικό σχεδιασμό της Κεντρικής Κυβέρνησης του Βελιγραδίου στη βάση των παρασκηνιακών αποφάσεων του Κ.Κ. Γιουγκοσλαβίας. Пузовић Пр., *Раскол у Српској Православној Цркви*, σ. 53-54· Ђоновић Св., *Српскомакедонски црквени раскол*, σ. 49-59· Čairović I., «The role of vicar Bishop Dostitej (Stojković) at the beginning of the church schism in Macedonia in 1958», σ. 173-176· Ђомић V., «Ostvaranje државног пројекта», [Η πραγματοποίηση του κρατικού σχεδίου], *Novosti*, 29.12.2017· Ναξίδου Ελ., *Εκκλησία και εθνική ιδεολογία*, σ. 255-258· Την έκφραση δυσαρέσκειας της Εκτελεστικής Επιτροπής της Μακεδονικής εκκλησίας στην απόρριψη της υποβολής των υποψηφίων προς αρχιερατεία περιγράφει ο ιστορικός Слиjeпчевић Ђ., *Македонско црквено питање*, σ. 58 και 61.

ανώτατη πνευματική αρχή τον εκάστοτε προκαθήμενο (Poglavar) του Σερβικού Πατριαρχείου³⁹. Ενδιαφέρον προκαλεί η τέταρτη θέση των πορισμάτων της Κληρικολαϊκής Συνόδου του 1958 η οποία για πρώτη φορά επισήμως προσδιόριζε τα εκκλησιαστικά όρια της δικαιοδοσίας της φερόμενης Αρχιεπισκοπής. Εκκλησιαστικά όρια τα οποία ταυτίζονταν πλέον με τα πολιτειακά, ήτοι αυτά της *Republika Makedonija*⁴⁰. Η πολιτική πίεση

³⁹ Στα πορίσματα της Συνόδου αυτής εγγράφονται τα ακόλουθα: α. Κρίνεται η Σύνοδος ως νομιμοποιημένο όργανο της λαϊκής βούλησης του μακεδονικού λαού β. Αναnevώνεται η ονοματοδοσία της εκκλησίας αυτής σε Μακεδονική -Αρχιεπισκοπή Αχρίδος γ. Θεσμοθετούνται τρεις επαρχίες των Σκοπίων, Ζλετόβου και Στρωνίτσης και Μπιτολίων (Μοναστηρίου) και δ. Τοποθετείται μητροπολίτης με τον τίτλο Αρχιεπίσκοπος Αχρίδος και Σκοπίων και μητροπολίτης Μακεδονίας με έδρα τα Σκόπια. Οι παραπάνω αποφάσεις επικυρώθηκαν δια του ψηφισμένου Συντάγματος της Μακεδονικής Ορθόδοξης Εκκλησίας στο οποίο ενσωματώθηκαν οι παραπάνω αποφάσεις. Αρχιεπίσκοπος Αχρίδος και Σκοπίων και Μητροπολίτης Μακεδονίας δε εξελέγη ο Δοσίθεος Stojkonίc, από μία αντικανονική Σύνοδο, ενώ δεν πληρώθηκαν οι επισκοπές Μπιτολίων και Ζλετόβου. Οι επισκοπές αυτές απέκτησαν μετά από έναν χρόνο αρχιερέα: η μεν πρώτη τον αρχιμανδρίτη Κλήμη Trajkovski τον οποίον προήγαγε στον βαθμό του επισκόπου ο ίδιος ο Πατριάρχης Γερμανός στον Ναό του Αγίου Μηνά στα Σκόπια τον Ιούνιο του 1959, η δε δεύτερη τον Ναούμ Dimevski ο οποίος τοποθετήθηκε στο Štip. *Борба* αρ. 247, 29.9.1958' *Весник* αρ. 223, 1.10.1958' Пузовић Пр., *Раскол у Српској Православној Цркви*, σ. 56' Слијепчевић Ђ., *Македонско црквено питање*, σ. 65. Λεπτομέρειες για τα γεγονότα στην *Политика*, 19.7.1968' Илиевски Б., «Македонското црквено прашање», σ. 599-600' βλ. και τον σχολιασμό για το θέμα από τον καθηγητή Γόνη Δ., *Ιστορία των Ορθοδόξων Εκκλησιών*, σ. 276.

⁴⁰ Η πράξη αυτή δηλώνει την ομοφροnία ανάμεσα στο πολιτικό καθεστώς και την εκκλησιαστική ιεραρχία των Σκοπίων. Γεωγραφικά διευρυνόταν η Επαρχία Βαρδαρίου και περιοριζόνταν οι επαρχίες της Νότιας Σερβίας του Σερβικού Πατριαρχείου. Πρβλ. Αντιή Δ., «Поглед на Бугарску егзархију», σ. 93-110' δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες ο πρόεδρος της Επιτροπής Εκκλησιαστικών Υποθέσεων αποφαινόταν εκ μέρους της «Μακεδονικής εκκλησίας» για την έκβαση των γεγονότων καταργώντας τα εκκλησιαστικά της όργανα. Δήλωνε το μέλος της Επιτροπής Μοράc Milutin: «...δεν χρειάζεται καμία αλλαγή στο εκκλησιαστικό καθεστώς της

ένα χρόνο αργότερα κορυφώθηκε και εξανάγκασε την Ιερά Σύνοδο του Πατριαρχείου να αποδεχτεί τον Ιούνιο του 1959 τον μέχρι τότε Βικάριο επίσκοπο Τορλίτκι του Σερβικού θρόνου Δοσίθεο Στοϊκονιό (1906-1981)⁴¹ ως νόμιμο αρχιερέα της νεοσύστατης εκκλησίας⁴². Σε αντάλλαγμα απαίτησε μερική αυτονομία στην εν λόγω εκκλησία η οποία θα επανάκαμπτε στους κόλπους της Μητρος Σερβικής Εκκλησίας υιοθετώντας ωστόσο και μία σειρά αλλαγών στο προτεινόμενο Καταστατικό της⁴³. Εν τούτοις με τις

αυτόνομης Μακεδονικής εκκλησίας. Θα πρέπει απλώς να μεταφερθεί θεσμικά στον εκκλησιαστικό οργανισμό...». Пузовић Пр., *Раскол у Српској Православној Цркви*, σ. 54-55 και 72-73 αλλά και Спироски Мир., *Борба за Автокефалност*, σ. 38-39.

⁴¹ Βλ. Радић Р., *Држава и верске заједнице*, τ. II, σ. 231-234. Ο Δοσίθεος υπήρξε πτυχιούχος της Θεολογικής Σχολής Βελιγραδίου (1942), υπηρέτησε δε ως στέλεχος του Σερβικού Πατριαρχείου και αργότερα ως βικάριος επίσκοπος Τορλίτκι (31.5.1951). Φαινόταν ότι απολάμβανε της εμπιστοσύνης ικανού μέρους της σερβικής ιεραρχίας ακόμα και όταν ως εκλεγμένος από την Κληρικολαϊκή Σύνοδο αναδείχθηκε μητροπολίτης Σκοπίων (1959). Ωστόσο ο ρόλος του κρίνεται αμφιλεγόμενος καθώς διατηρούσε μυστικές επαφές με πολλούς κυβερνητικούς παράγοντες. Τις επιφυλάξεις του εξέφρασε για την αναγνώρισή του ως κανονικού μητροπολίτη Σκοπίων ο τότε Ρασκοπρισρένης και αργότερα Πατριάρχης Σερβίας, Παύλος Στοϊτςένιτς, σύμφωνα με το Α.Ι.Σ., αρ. 62, 19.6.1959. Επίσης πρβλ. τα άρθρα των Čairović I., «The role of vicar Bishop Dostitej (Stojković)», σ. 155-186' Nurigiani G., *The Autokefalous Macedonian Orthodox Church and its head Dostitej*, Rome 1968' Τυριή Μιшина Β., *Летопис 3*, σ. 1315-1320. Για τη ζωή και το έργο του Δοσίθεου πρβλ. τη μονογραφία Илиевски Д., *Архиепископоти охридски и македонски Доситеј*, [Ο Αρχιεπίσκοπος Αχρίδος και Μακεδονίας Δοσίθεος], Скопје 1995.

⁴² Слијепчевић Ђ., *Македонско црквено питање*, σ. 63-64, όπου και στοιχεία για την πορεία του Δοσίθεου ως μοναχού στην Ιερά Μονή Χιλανδαρίου και ως βοηθού επισκόπου του πατριάρχη Βικεντίου.

⁴³ Σύμφωνα με το έγγραφο του Μαρτίου του 1959 ο φερόμενος Αρχιεπίσκοπος Αχρίδος και Σκοπίων και Μητροπολίτης Μακεδονίας Δοσίθεος δήλωνε εγγράφως: «ο μακεδονικός λαός επιθυμεί να έχει το δικό του εθνικό εκκλησιαστικό οργανισμό, ενώ συγχρόνως επιθυμεί να διατηρεί κανονική και πνευματική σχέση με τον Πατριάρχη Σερβίας αναγνωρίζοντάς τον ως Πατριάρχη της Μακεδονίας κατά τέτοιον τρόπον ώστε η Σερβική Εκκλησία να μην αναμιγνύεται με τα θέματα της Μακεδονικής αλλά και η Μακεδονική

πολιτικές εξελίξεις αποκέντρωσης της κεντρικής εξουσίας και ενίσχυσης των επιμέρους εθνικών Δημοκρατιών στο εσωτερικό της Γιουγκο-σλαβίας η Δημοκρατία της Μακεδονίας εξυψώθηκε σε ισότιμο εταίρο των υπολοίπων συνιστωσών Δημοκρατιών της Ομόσπονδης Γιουγκοσλαβίας⁴⁴. Στη διάρκεια των επομένων ετών η τυπικά αυτόνομη «Μακεδονική εκκλησία» διεκδικούσε την εξωστρέφεια και αιτήθηκε από το Πατριαρχείο την εκπροσώπησης της στις Διορθόδοξες Συναντήσεις⁴⁵. Στρατηγικά το εγχείρημα του προκαθημένου της «Μακεδονικής εκκλησίας»

να μην αναμιγνύεται σε θέματα του Σερβικού Πατριαρχείου». Пузовић Пр., *Раскол у Српској Православној Цркви*, σ. 57' επίσης βλ. Ταρνανίδης Ι., *Ιστορία της Σερβικής Εκκλησίας*, σ. 111' Γόνης Δ., *Ιστορία των Ορθόδοξων Εκκλησιών*, σ. 273-274' για τις προτεινόμενες αλλαγές στο Καταστατικό της Μακεδονικής εκκλησίας εκ μέρους του Σερβικού Πατριαρχείου βλ. Α.Ι.Σ., αρ. 47/958, 17.6.1959. Είναι φανερό ότι τα γεγονότα του Ιουνίου του 1959 στο σύνολό τους συνθέτουν την εικόνα της δικαίωσης της «Μακεδονικής εκκλησίας» στον αγώνα της για την ανεξαρτησία παρόλον τον έντονο σκεπτικισμό στις τάξεις της Αρχιερατικής Συνόδου του Σερβικού Πατριαρχείου. Γλαφυρά παρουσιάζει την επίσκεψη στα Σκόπια του Πατριάρχη και της κουστωδίας τους ο Σλαβομακεδόνας ιστορικός Димевски Сл., *Црквона историја* σ. 222-223.

⁴⁴ Βλ. Jack S. Fisher, «The Yugoslav Commune», *World Politics*, 16/3 (1964), σ. 418-441' Prpič G., «Communism and Nationalism in Yugoslavia», *Balkan Studies*, 10 (1969), σ. 23-49' σταθμό στην απόφαση αυτή αποτελεί η αποπομπή του Aleksandar Rankonić, Υπουργού των Εσωτερικών και Πολιτικού Προϊσταμένου της S.D.B. (Μυστική Υπηρεσία Πληροφοριών) της Γιουγκοσλαβίας και στενού συνεργάτη του Τίτο. Ο Rankonić θεωρούνταν ο εκπρόσωπος της «ηγεμονικής Σερβίας» και ο παρασκηνιακός παράγοντας που τορπίλιζε επ' ωφελεία του Σερβικού Πατριαρχείου την επίλυση του Μακεδονικού εκκλησιαστικού Ζητήματος. Βλ. Palmer St. -King Rob., *Yugoslav Communism and the Macedonian Question* *Macedonian Question*, London 1971, σ. 171.

⁴⁵ Ορθά έχει παρατηρηθεί ότι και οι άλλες ομόδοξες εκκλησίες είχαν ενδιαφέρον για τις εξελίξεις η καθεμία ιδωμένο από τη δική της πλευρά: «...τόσο το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, όσο και η Αρχιεπισκοπή της Ελλάδος, αλλά και η Βουλγαρική Εκκλησία δεν ήταν διατεθειμένες να επιδείξουν διαλλακτικότητα ως προς το θέμα αυτό...». Ναξίδου ΕΛ., *Εκκλησία και εθνική ιδεολογία*, σ. 264.

Δοσίθεου ήταν εύστοχο διότι έως τα μέσα της δεκαετίας του '60 είχε ήδη παγιωθεί στις συνειδήσεις του ποιμνίου αλλά και στη διοικούσα Μακεδονική εκκλησία μία, -φαινομενικά τουλάχιστον- σταθεροποίηση στις διεκκλησιαστικές σχέσεις. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η -προσωρινή έστω- Διοίκηση της εκκλησίας αυτής να αναζητήσει μεγαλύτερη χειραφέτηση, τουτέστιν δικαιώματα, ώστε να κατακυρωθεί και σε έναν όχι μόνο πολιτικά αλλά και θρησκευτικά ισότιμο εταίρο⁴⁶. Η τακτική αυτή λόγω της άρνησης της Σερβικής Ιεράς Συνόδου να ικανοποιήσει το αίτημα των Σλαβομακεδόνων έγινε περισσότερο διεκδικητική το αμέσως επόμενο διάστημα⁴⁷. Έτσι, μερικά χρόνια αργότερα έθεσε θέμα αυτοκεφαλίας (12/1966)⁴⁸. Η Ιερά Σύνοδος της Ιεραρχίας του Σερβικού Πατριαρχείου απέρριψε κατηγορηματικά το

⁴⁶ Βλ. Белчовски Ј., *Историските основи за автокефалноста на Македонската православна црква*, [Οι ιστορικές βάσεις του αυτοκεφάλου της Μακεδονικής Ορθόδοξης εκκλησίας], Скопје 1985, σ. 167-168 όπου πλούσια βιβλιογραφία.

⁴⁷ Βλ. Pavlowitch St., «The Church of Macedonia: "limited autocephaly" or schism?», *Sobornost*, 9 (1987), σ. 52· Miševski J., «Makedonska Pravoslavna Crkva», [Η Μακεδονική Ορθόδοξη Εκκλησία], *Religija i Društvo, Zbornik tekstova* (επιμ., Momir Brkić), Beograd 1991, σ. 399-400.

⁴⁸ Από τις δηλώσεις του Πατριάρχη Γερμανού είχε ήδη διαφανεί ότι η ενδιάμεση λύση της φαινομενικής αυτονομίας δεν ικανοποιούσε τις θέσεις του Πατριαρχείου ως προς τον τρόπο επίτευξής του αλλά και ως προς τη νομοκανονική του επίτευξη. «Θα πρέπει από κοινού Σεβασμιώτατε να αναζητήσουμε μία διέξοδο και να επιλύσουμε το διεκκλησιαστικό αυτό ζήτημα σύμφωνα με τους κανόνες της εκκλησίας όπως θα πρέπει να αντιμετωπίζονται όλα τα θέματα αυτά. Διότι αυτό το οποίο σήμερα ισχύει και εφαρμόζεται δεν είναι σύμφωνα με τους κανόνες...». Пузовић Пр., *Раскол у Српској Православној Цркви*, σ. 71-72· Ђоновић Св., *Српскомакедонски црквени раскол*, σ. 61-67· Ταρνανίδης Ι., *Ιστορία της Σερβικής Εκκλησίας*, σ. 111-112· Γόνης Δ., *Ιστορία των Ορθόδοξων Εκκλησιών*, σ. 274-275· για μία αποκλίνοσα ερμηνεία βλ. Miševski J., «Makedonska Pravoslavna Crkva», σ. 399-340.

αίτημα προβάλλοντας μία σειρά από επιχειρήματα⁴⁹. Μια νέα σοβούσα κρίση βρισκόταν «επί θύραις». Κατ' εντολήν του «αρχιεπισκόπου» Δοσίθεου και κομματικών παραγόντων συνέρχεται εκ νέου Κληρικολαϊκή Συνεύλευση⁵⁰ η οποία αυτοανακηρύσσει ως «Αυτοκέφαλη» την «Μακεδονική Εκκλησία» (1967) προβαίνοντας παράλληλα στην προσθήκη των αναγκαίων

⁴⁹ Αναλυτικότερα για την απάντηση του Πατριαρχείου Α.Ι.Σ. αρ. 44, 24.5.1967' επίσης *Православье*, αρ. 11, 15.9.1967 και σε ελληνική μετάφραση Αγγελόπουλος Αθ., «Το αυτοκέφαλον της "Μακεδονικής" Ορθοδόξου Εκκλησίας επί τη βάσει των αποφάσεων της Εκτάκτου Συνόδου της Ιεραρχίας της Σερβικής Ορθοδόξου Εκκλησίας», *Δελτίον Σλαβικής Βιβλιογραφίας* I.M.X.A., αρ. 15 (1967), σ. 7-14. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις της σερβικής πλευράς εντοπίστηκε πλημμυρική εφαρμογή των υπεσχημένων εκ μέρους των Σλαβομακεδόνων κατά το προηγούμενο διάστημα στην εκπλήρωση μίας σειράς διοικητικών, πνευματικών, ποιμαντικών, οργανωτικών, εκπαιδευτικών και νομοθετικών θεμάτων. Επιπρόσθετα, τα μέλη της Ιεραρχίας έκριναν ως αδόκιμη και αντικανονική την εμπλοκή του πολιτικού οργάνου της Εκτελεστικής Επιτροπής της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας. Слијепчевић Ђ., *Македонско православно питање*, σ. 78-88' Радмила Р., *Држава и верске заједнице*, σ. 280' Ђоновић Св., *Српскомакедонски црквени раскол*, σ. 68-70. Εν τούτοις στη σλαβομακεδονική βιβλιογραφία η στάση αυτή της Σερβικής Εκκλησίας κρίνεται ως έκφραση του «μεγαλοσερβισμού», της επιβολής «της ηγεμονικής αντίληψης» ομάδας κορυφαίων ιεραρχών (του Ιωάννου Νίσσης, του Ιωσήφ Σκοπίων του Νικολάου Velimirović και του Διονυσίου Αμερικής) οι οποίοι διακατέχονταν από «αντιμακεδονισμό». Спироски Мир., *Борба за Автокефалност*, σ. 32-33.

⁵⁰ Η τρίτη κατά σειρά σύγκληση της Κληρικολαϊκής Συνόδου πραγματοποιήθηκε στις 17 Ιουλίου του 1967 στην Αχρίδα. Η συμβολική ημέρα του προφήτη Ηλιού (Pindon) κόμιζε το μήνυμα του επαναστατικού χαρακτήρα των «Σλαβομακεδόνων» ενάντια στον Οθωμανικό ζυγό δημιουργώντας συνειρμούς αντίστοιχης αγωνιστικότητας ενάντια στη Σερβική Ιεραρχία. Вл. Трајановски Алек., *Македонската православна црква - Охридска архиепископија и другите православни помесни цркви: по повод 45-годишнината од прогласувањето на автокефалноста на Македонската православна црква - Охридска архиепископија* (1967-2012), [Η Μακεδονική ορθόδοξη εκκλησία - Αρχιεπισκοπή Αχρίδος και οι λοιπές τοπικές εκκλησίες επί τη συμπληρώσει των 45 ετών της ανακήρυξης της αυτοκεφαλίας της Μακεδονικής Εκκλησίας], Скопје 2013' Pavlowich St., «The Church of Macedonia», σ. 52-53' Τσιούπρας Γ., *Εκκλησία και Εθνογένεση*, σ. 253-260.

αλλαγών στα άρθρα του Συντάγματός της. Η πολιτική παρεμβολή της πράξης αυτής αναγνωρίστηκε από τον πάτρωνά της Josip Tito ο οποίος έσπευσε στα Σκόπια «άμα τη ανακηρύξει» και παρασημοφόρησε σε ειδική τελετή τον μητροπολίτη Δοσίθεο με το «Μετάλλιο γιουγκοσλαβικής σημαίας μετά Κυανής Ταινίας» (*Ordenom jugoslovenske zastave sa lentom*)⁵¹.

Η εναντίωση του Σερβικού Πατριαρχείου στην *de facto* ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της εκκλησίας αυτής ήταν άμεση. Καταδίκασε ως αντικανονική την πράξη, κήρυξε ως σχισματική την εκκλησία, διέκοψε κάθε «λειτουργική και κανονική κοινω-νία» με τα μέλη της, αρνήθηκε τον «μακεδονικό» της χαρακ-κτήρα, επέβαλε το επιτίμιο της ακοινωνησίας και απέπεμψε τα πρόσωπα που την εκπροσωπούσαν από τα όργανά του⁵². Κοινο-ποίησε δε την επιστολή στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και στις αδελφές Εκκλησίες οι οποίες συλλήβδην καταδίκασαν την

⁵¹ Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Μακεδονίας (Γιουγκοσλαβία) συνιστούσε ένα συμπαγές τμήμα του μηχανισμού της Κεντρικής Διοίκησης δεδομένου ότι οι πολιτογραφημένοι «Μακεδόνες» ανέρχονταν σε 1.450.000 κατοίκους. Πρβλ. τα δεδομένα των στατιστικών του 1962 στη Γιουγκοσλαβία *Statistički Godišnjak S.F.R.J. 1963* (Beograd, *Savezni Zavod za Statistiku*, 10/1963, σ. 336, βά-σει των οποίων γίνεται κατανοητό ότι ο προσεταιρισμός και η υποστήριξη των «Μακεδόνων» κομμουνιστών στις πολιτικές προτεραιότητες του Τίτο προσπόριζαν σημαντική ενίσχυση του πολιτικού του κύρους. Πρβλ. Сли-jepчевић Ђ., *Македонско црквено питање*, σ. 82-87' για τις διαδρομές του Κομμουνιστικού κόμματος απέναντι στην Σερβική Εκκλησία βλ. Zeljković St., «Church and Communist Regime in Serbia», *SUBBTO* 62, 2 (2017), σ. 39-49' Stefanović Živ., *Srpska Crkva pod komunizmom – Crkveni raskoli*, [Η Σερβική Εκ-κλησία υπό το κράτος του Κομμουνισμού-Εκκλησιαστικές έριδες], (auto-rono izdanje), Čikago 1988.

⁵² *Православље*, [Ορθοδοξία], αρ. 10, 1967, 1-2' Слиjepчевић Ђ., *Македонско црквено питање*, σ. 76-77' Пузовић Пр., *Раскол у Српској Православној Цркви*, σ. 81' Αγγελοπούλου Αθ., «Το αυτοκέφαλον της «Μακεδονικής» Ορθοδό-ξου Εκκλησίας», σ. 47-49.

ψευδεπίγραφη αυτή εκκλησία⁵³. Είχε διαφανεί ότι όχι απλώς επήλθε ολοκληρωτική σύγκρουση αλλά απολέσθηκε η εμπιστοσύνη εκ μέρους της Σερβικής Ιεραρχίας στα πρόσωπα και στους θεσμούς της εκκλησιαστικής διοίκησης των επαρχιών αυτών⁵⁴.

Στην κομισθείσα επιστολή του Δοσιθέου Σκοπίων προς τον άρτι εκλεγέντα Πατριάρχη Γερμανό Θορίε (1899-1991) ανακοινώθηκαν με ανοίκειο τρόπο τα τεκταινόμενα ως τετελεσμένα. Η θεμελίωση των θέσεων του βασιζόταν στις εθνοπολιτικές αξιώσεις του κομματικού μηχανισμού της Republika Makedonije και των παραγώγων ιδεολογημάτων της: του μακεδονισμού και της μακεδονικής ταυτότητας⁵⁵. Η επιστολή του Δοσιθέου ήταν απόλυτα συντονισμένη με τις αρχές του

⁵³ Ένα χρόνο αργότερα από ειδική επιτροπή που συγκροτήθηκε για τον σκοπό αυτό ορίσθηκε ο επίσκοπος Ζίτσης Βασίλειος Kostić ως Προεδρεύων και εκλήθησαν οι τρεις ιεράρχες σε απολογία. Η επιτροπή βρισκόταν σε αναμονή της άφιξης των εγκαλουμένων επί τρία έτη οπότε το 1970 συνέταξε και κατέθεσε στα αρμόδια όργανα της Ιεράς Συνόδου του Σερβικού Πατριαρχείου έκθεση πεπραγμένων. Και ο Οικουμενικός Πατριάρχης Αθηναγόρας (1886-1972) με επιστολή του (16.2.1968) προς τον Πατριάρχη Γερμανό καταδίκασε τη στάση της «Μακεδονικής εκκλησίας». Βλ. Слијепчевић Ђ., *Μακεδονско црквено питање*, σ. 78, 86-87' *Православље* αρ. 42, 19.12.1968' Τσούπρας Γ., *Εκκλησία και Εθνογένεση*, σ. 290-306.

⁵⁴ Ο παράγοντας αυτός φαίνεται να διαδραμάτισε κατά την περίοδο εκείνη - αλλά και αργότερα - τη βασικότερη αιτία ψύχρανης των σχέσεών τους η οποία συσσωρεύε τις δυνάμεις του αδιεξόδου. Δυνάμεις οι οποίες φαίνεται να είναι ορατές μέχρι και σήμερα.

⁵⁵ Το πνεύμα της προσέγγισης αυτής αποτυπώνεται σε δημοσίευμα της *Нова Македонија* [Νέα Μακεδονία] των Σκοπίων στο οποίο σε άρθρο με τον τίτλο «Суштина спора између Српске и Македонске Православне цркве», [Η ουσία της διένεξης ανάμεσα στη Σερβική και Μακεδονική ορθόδοξη εκκλησία], υποστηρίζεται ότι «...η αυτοκεφαλία της Μακεδονικής εκκλησίας είναι μία πραγματικότητα που θεμελιώνεται στην ιστορική και νομοκανονική πράξη και στην αυτοδιάθεση των εκκλησιών, στην λαϊκή κυριαρχία και στην κρατική υπόσταση του Μακεδονικού λαού...». *Нова Македонија*, 30.10.1967' Слијепчевић Ђ., *Μακεδονско црквено питање*, σ. 73' Θορίε Β., «Skoplje traži autokefalnost», [Τα Σκόπια αναζητούν την αυτοκεφαλία], *Večernje Novosti*, 3.1.2018.

Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας δια των προβεβλημένων στελεχών του Edvard Kardelj, Nikola Minčev, Krste Crvenkovski, Petar Stambolić οι οποίοι άσκησαν ασφυκτική κηδεμονία στις αποφάσεις της λεγόμενης Μακεδονικής εκκλησίας, χειραγωγώντας την στο νέο πολιτικό κάδρο που διαμορφωνόταν στην νότια Γιουγκοσλαβία⁵⁶.

Από το 1970 έως το 1990 δεν υπάρχουν εμφανή και αξιόλογα ίχνη επιχειρούμενης αποκλιμάκωσης της σοβούσας κρίσης. Η εμφύλια πολιτική διένεξη του 1991 και 1992 οδήγησε στην αποσύνθεση των συνιστωσών πολιτικών Δημοκρατιών της Γιουγκοσλαβίας⁵⁷ και μεταξύ των άλλων επέφερε την πολιτική ανεξαρτησία της Republika Makedonije, η οποία επανεπιβεβαίωσε για άλλη μια φορά την σημασία του εκκλησιαστικού παράγοντα στη διαμόρφωση της νέας ταυτότητας των «Μακεδόνων». Συνέπεια της εξέλιξης αυτής κρίθηκε η ανάγκη της ποιμαντικής μέριμνας εκ μέρους της Σερβικής Εκκλησίας των σερβικών πληθυσμών που διαβιούν στο έδαφος της Δημοκρατίας αυτής⁵⁸.

⁵⁶ Nikolić K., «Nacionalna politika Komunističke partije Jugoslavije, σ. 65–86' Crvenkovski Krs., *Vodeća uloga Saveza Komunističke partije Jugoslavije*, [Ο ηγετικός ρόλος της Ένωσης Κομμουνιστών. Η 8^η Συνδιάσκεψη της Γιουγκοσλαβίας], Beograd 1964' Šršoc Geor., «Communism and nationalism in Yugoslavia», *Balkan Studies*, 10/1 (1969), σ. 213-250' Пузовић Пр., *Раскол у Српској Православној Цркви*, σ. 71.

⁵⁷ Α.Ι.Σ., αρ. 870/23.3.1992 και Αθανασιάδη Αθ., *Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γιουγκοσλαβία (1990-1995)*, Πτυχές της ιστορικής και θρησκευτικής του διάστασης, Θεσσαλονίκη 2018².

⁵⁸ Το έτος 1995, υπό το βάρος των δραματικών εξελίξεων στην ενδογιουγκοσλαβική εμφύλια κρίση, υπογράφεται σε πολιτικό επίπεδο η συμφωνία ειρήνευσης, γνωστή και ως *Συμφωνία του Dayton*. Το ίδιο έτος τα μέλη της Ιεράς Συνόδου της Σερβικής Ιεραρχίας επικαιροποιούν το εκκλησιαστικό status στην τακτική Συνεδρίαση της 25^{ης} Μαΐου 1995 στη θέση: «... η αυτοαποκαλούμενη Μακεδονική Ορθόδοξη εκκλησία με την αυτόβουλη αντικανονική ανακήρυξη της αυτοκεφαλίας της κατέστη ένας αιρετικός εκκλησιαστικός οργανισμός με τον οποίον διακόπτεται κάθε λειτουργική και

Τοποθετήθηκε αρχικά ως τοποτηρητής ο Νίσσης Ειρηναίος (Gavrilović και μακαριστός πλέον πατριάρχης) και λίγο αργότερα ο Βικάριος επίσκοπος Ιωάννης⁵⁹.

Θα ήταν πραγματικά παράλειψη εάν δεν αναφέραμε τις δυναμικές πρωτοβουλίες που ανέπτυξε ο χαρισματικός πατριάρχης των Σέρβων Παύλος Stojčević (1914-2009) κατά την περίοδο 1992 -2002⁶⁰. Ακολούθησαν τα γεγονότα που έφεραν σε άμεσες διαβουλεύσεις τις δύο Εκκλησίες στην πόλη του Niš (2002, Προκαταρκτικό κείμενο) και επισφραγίσθηκαν με το κείμενο «Προσχέδιο περί αποκατάστασης της Εκκλησιαστικής Ενότητας- Нацрт Споразум о Васпостављању Црквеног Јединства»⁶¹.

εκκλησιαστική κοινωνία...». Пузовић Пр., *Раскол у Српској Православној Цркви*, σ. 114.

⁵⁹ Пузовић Пр., *Раскол у Српској Православној Цркви*, σ. 105-106.

⁶⁰ Δύο ήταν οι συναντήσεις που έλαβαν χώρα ανάμεσα στις Αντιπροσωπείες των δύο εκκλησιών. Η πρώτη πραγματοποιήθηκε στο Βελιγράδι τον Μάρτιο του 1992 και η δεύτερη στην Ιερά Μονή προς τιμήν της Υπεραγίας Θεοτόκου στο Kalista της π.ΓΑΜ. Και στις δύο συναντήσεις εκφράστηκε η ανάγκη ενότητας των εκκλησιών και εξεύρεσης βιώσιμης και νομοκανονικής επίλυσης του χρονίζοντος διεκκλησιαστικού αυτού προβλήματος. Пузовић Пр., *Раскол у Српској Православној Цркви*, σ. 106. Αθανασιαδης Ατ., «Патријарх Павле (Стојчевић, 1914-2009). Патријарх измирења», [Ο Πατριάρχης Παύλος Στόϊτσεβιτς (1914-2009). Ο Πατριάρχης της ειρήνης], *Crkvene Studije*, 16/2 (2019), σ. 395-406. Αθανασιάδης Αθ., «Μια σύγχρονη μορφή της κυριλλομεθοδιανής κληρονομιάς. Ο Πατριάρχης Σερβίας Παύλος Stojčević (1914-2009)». Εισήγηση στο Διαπανεπιστημιακό Ελληνορωσικό Συνέδριο: *Η Ιεραποστολική Φιλολογική και Πολιτιστική προσφορά των Αγίων Ισαποστόλων Κυρίλλου και Μεθοδίου στους Σλάβους. Αφετηρία για την εμβάθυνση των σχέσεων Ελλάδας-Ρωσίας* (Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Κρήτης) υπό την αιγίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο Ηράκλειο Κρήτης (4-6 Νοεμβρίου 2016). Υπήρξαν και άλλες απόπειρες επαναπροσδιορισμού των σχέσεων των δύο εκκλησιών οι οποίες απέβησαν ατελέσφορες με κύριο χαρακτηριστικό την εμμονή των ιεραρχών της «Μακεδονικής εκκλησίας» σε προελημμένες αποφάσεις τους.

⁶¹ Τρίτος Μ., *Νεώτερες εξελίξεις στη σχισματική εκκλησία των Σκοπίων*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 9-11. Калем Н., *Македонски раскол*, σ. 50-54. βλ.

Το κείμενο αυτό επί της αρχής έγινε αποδεκτό από τα επιτελεία των αντιπροσωπειών που συμμετείχαν στις διαπραγματεύσεις. Η πλευρά της «Μακεδονικής εκκλησίας» ωστόσο με την πολιτική παρέμβαση του τότε πρωθυπουργού της π.Γ.Δ.Μ. υπαναχώρησε και ακύρωσε το σχέδιο επανυπαγωγής της εκκλησίας αυτής στη μητέρα Σερβική Εκκλησία⁶².

Νέα τροπή στην εξέλιξη και στις προσδοκίες επίλυσης του ζητήματος δόθηκε με την επιστολή του νεοεκλεγέντος Πρωθυπουργού της χώρας Zoran Zaev προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη το 2018⁶³. Η επιστολή αυτή αποτελεί απότοκο του

επίσης τον τόμο: *For the Kingdom to come – Заради идното царство*, том 1, Православна охридска архиепископија, 2005, σ. 109-116.

⁶² Είναι χαρακτηριστική η επιστολή του πατριάρχη Παύλου προς τους ιεράρχες της εκκλησίας αυτής να αψηφήσουν τις πολιτικές «ανθροπικές» πολιτικές παρεμβάσεις και να αποδεχτούν το καθεστώς της «διευρυμένης αυτονομίας» του Niš. Α.Ι.Σ. αρ. 46/28, 13.5.2003. Ο Βελεσών και Παραβαρδαρίου Ιωάννης διαφώνησε με τη στάση των λοιπών μελών της Ιεράς Συνόδου της «μακεδονικής εκκλησίας» και προσχώρησε στο Σερβικό Πατριαρχείο το οποίο το 2002 τον ανακήρυξε Έξαρχο του σερβικού θρόνου στην περιοχή. Τρίτος Μ., *Νεώτερες εξελίξεις στη σχισματική εκκλησία των Σκοπίων*, σ. 11· βλ. επίσης *For the Kingdom to come – Заради идното царство*, том 2, Православна охридска архиепископија, Скопје 2018, σ. 73, όπου και πλήθος εγγράφων από την αλληλογραφία του Αρχιεπισκόπου με πολιτικές και εκκλησιαστικές αρχές. Πρβλ. επίσης την επιστολή του Πατριάρχη Παύλου προς τον τότε Πρωθυπουργό της π. Γ.Δ.Μ. Ljupčo Georgievski για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μοναχών και κληρικών που διώκονται στη χώρα του. Α.Ι.Σ., αρ. 9.9.2002. Μία πανοραμική παρουσίαση της πορείας της Αρχιεπισκοπής Αχρίδος κάνει ο επίσκοπος Στοβίων Δαβίδ στο άρθρο του «Савремени прогон Цркве у Македонији», *Православље*, 15.3.2009, σ. 6-8.

⁶³ Εκτός του πρωθυπουργού Zoran Zaev και ο Πρόεδρος της χώρας Stevo Pendarovski απευθύνθηκε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Πρβλ. Stančić M., «I Zaev traži Samostalnost M.P.C. u Istanbulu: Premijer moli Vaseljensnog Patrijarha», [Και ο Ζάεβ αναζητά Ανεξαρτησία για τη Μακεδονική εκκλησία στην Κωνσταντινούπολη: ο Πρωθυπουργός παρακαλεί τον Οικουμενικό Πατριάρχη], *Večernje Novosti*, 22.9.20' «Vaseljenska Patrijaršija o statusu Makedonske crkve», [Το Οικουμενικό Πατριαρχείο γύρω από τη θέση της

εκκλησιαστικού αδιεξόδου στις διαπραγματεύσεις των συμβαλλόμενων μερών, δηλοί δε την πρόθεση της αντικανονικής αυτής εκκλησίας να αναζητήσει βοήθεια από έναν υπερφυλετικό και υπερεθνικό θεσμό: την Μητέρα όλων των εκκλησιών, το Οικουμενικό Πατριαρχείο⁶⁴. Ο καθηγητής Ιωάννης Ταρνανίδης έχει επαρκώς και επιστημονικώς αναδείξει ότι η παραχώρηση προνομίων, τίτλων και εξουσιών εκ μέρους του Οικουμενικού Θρόνου προς τις Σλαβικές Εκκλησίες του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα ήταν απόρροια της ιδικής του -υπό κανονικές προϋποθέσεις-

Μακεδονικής εκκλησίας], *Политика*, 15.5.2019' Вукасиновић Сл., «Интервју Архиепископа охридског Јована», [Συνέντευξη του Αρχιεπισκόπου Αχρίδος Ιωάννη], *Блиц*, 20.10.2020.

⁶⁴ Τούτο δεν σημαίνει ότι η Μακεδονική εκκλησία δεν αναζήτησε με παρασκηνακές μυστικές διαβουλεύσεις προστασία και καταφυγή και σε άλλες εκκλησιαστικές δικαιοδοσίες. Ένας τέτοιος προσανατολισμός ήταν το Βουλγαρικό Πατριαρχείο το οποίο εμφανίστηκε να διεκδικεί «ιστορικά και κανονικά δικαιώματα» στην περιοχή μέσω της πιθανής αναγνώρισης της εκκλησίας αυτής. Το ζήτημα αυτό μάλιστα απασχόλησε τα μέλη της Ιεράς Συνόδου της Βουλγαρικής Εκκλησίας. Βλ. Đurić V., «Raskolnička ofanziva u 21. veku», [Αποσχιστικές τάσεις τον 21^ο αιώνα], *Novosti* 12.1.2018' Stančić M., «Odrekli se S.P.C.: Bugarska Patrijaršija prihvata "majčinstvo" za Makedonsku crkvu», [Εγκατάλειψη της Σερβικής Εκκλησίας. Το Βουλγαρικό Πατριαρχείο εκλαμβάνεται ως «μητέρα» της Μακεδονικής εκκλησίας], *Večernje Novosti*, 27.11.2017. Η αναγνώριση της Βουλγαρικής Εκκλησίας ως «Μητέρας Εκκλησίας» φαίνεται να ασκεί - σε μια μερίδα του ποιμνίου της Βορείου Μακεδονίας- ισχυρή γοητεία. Ίσως για τον λόγο αυτόν ο επίσκοπος Αντανίας Παρθένιος (Fidanovski) δήλωνε στο βουλγαρικό portal Dveri: «...η Βουλγαρική Ορθόδοξη Εκκλησία είναι μοναδική, δίκαιη και αξία Μητέρα της Μακεδονικής Ορθόδοξης Εκκλησίας-Αρχιεπισκοπής Αχρίδος...», συμπληρώνοντας ότι το ενδεχόμενο αναγνώρισης εκ μέρους της Βουλγαρικής Εκκλησίας «...θα επικύρωνε την αδελφοσύνη ανάμεσα στο μακεδονικό και στο βουλγαρικό λαό». Βλ. Станчић Вл., «Прижељкује Бугарску патријаршију за Мајку Цркву», [Επιθυμεί (ενν. η Μακεδονική εκκλησία) το Βουλγαρικό Πατριαρχείο ως Μητέρα Εκκλησία], *Вечерње Новости*, [Απογευματικές ειδήσεις], 18.8.2017' Dragović R., «Bugarska veza za Makedonsku crkvu», [Η βουλγαρική σχέση με τη Μακεδονική εκκλησία], *Večernje Novosti*, 29.11.2017.

πρωτοβουλίας εκχωρώντας μάλιστα δικαιώματα διοικητικής και πνευματικής εξουσίας. Να σημειωθεί ότι τα εκχωρούμενα δικαιώματα ή προεβεία αυτοδικαίως ενυπήρχαν ως υποκείμενα στη δική του οικουμενική αρχή⁶⁵.

Θεολογική προσέγγιση

Ιστορικά και θεολογικά ιδωμένο το δισεπίλυτο ζήτημα του αιτήματος της ανεξαρτησίας της «Μακεδονικής εκκλησίας» δεν φαίνεται να εδράζεται αμιγώς σε θεολογικά ή εκκλησιαστικά κριτήρια.

Δεδομένης της διάκρισης στην Ορθόδοξη Εκκλησία της ύπαρξης Τοπικών και όχι Εθνικών Εκκλησιών⁶⁶ στη βάση της Ορθόδοξης Καθολικότητας προκύπτει το ζήτημα της ευχερούς αναγωγής του περιεχομένου των εκκλησιαστικών αυτών όρων. Την απάντηση στην «ετεροδιδασκαλία του φυλετισμού»⁶⁷ την δίδει ο Μανουήλ Γεδεών ο οποίος κρίνει ως αδόκιμη την διάκριση του «γραικικού και του βουλγαρικού έθνους»⁶⁸ σε επιστολή του από Βιδυνίου Ανθίμου προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη.

Εν προκειμένω δεν διαφαίνεται στην προσπάθεια της Κληρικολαϊκής Συνέλευσης η ανάγκη σάρκωσης του ευαγγελικού λόγου ή μεταστοιχείωσης της ευχαριστιακής σύναξης στην

⁶⁵ Βλ. Ταρνανίδης Ι., *Θεωρία και Πράξη στην Ιστορική Εξέλιξη του Αυτοκεφάλου των Σλαβικών Εκκλησιών*, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 29-197' Papastathis, Ch., "L'autocéphalie de l'église de la Macédoine yougoslave", *Balkan Studies*, 8 (1967), σ. 151-154.

⁶⁶ «...Πάσαι αι απ' αρχής κατά μέρος συστάσαι χριστιανικάι Εκκλησίαι ήσαν τοπικάι, τους πιστούς ωρισμένης πόλεως, ή ωρισμένης τοπικής περιφέρειας περιλαμβάνουσαι άνευ φυλετικής διακρίσεως' διό και από της πόλεως συνήθως ή της χώρας, ουχί δε από της εθνικής καταγωγής του πληρώματος αυτών προσωννυμούνται...». Γεδεών Μ., *Εγγραφα Πατριαρχικά*, σ. 405.

⁶⁷ Λέγει ο Γεδεών Μ., «...ότι η αρχή αυτή άγνωστος όλω υπάρχει τη καθολική του Χριστού Εκκλησία και το ιερόν αυτής ανατρέπει πολίτευμα...». Γεδεών Μ., *Εγγραφα Πατριαρχικά*, σ. 404-405.

⁶⁸ Γεδεών Μ. *Εγγραφα Πατριαρχικά*, σ. 404.

ιστορικότητα των προσώπων που συνιστούν στους νεότερους χρόνους την νεοφανή ολότητα των «μακεδόνων χριστιανών». Αντίθετα, υιοθετεί με συνέπεια το εθνοφυλετικό ιδεώδες για να εξυπηρετήσει κυρίως πολιτικές σκοπιμότητες. Άλλωστε χωρίς δυσκολία προκύπτει από την μελέτη των θεολογικών και λατρευτικών πονημάτων της περιόδου αυτής πως παρατηρείται μία πτωχεία παραγόμενου εκκλησιαστικού, κηρυκτικού και θεολογικού έργου η οποία δεν μπορεί να δικαιολογήσει την αξίωση της εκκλησιαστικής αναβάθμισης⁶⁹.

Δεν διαφαίνεται η πραγμάτωση της Τοπικής Εκκλησίας στο αρχέτυπο της Καθολικής Εκκλησίας. Τουναντίον, το αίτημα έχει καθαρά ιδεολογικό-πολιτικό χαρακτήρα και συστρατεύεται σε ένα γενικότερο κομματικό εθνογενετικό πρόγραμμα του Κ. Κ. Γιουγκοσλαβίας στη βάση των απαιτήσεων του politbureau του Βελιγραδίου⁷⁰. Διαπιστώνουμε από τις ενέργειες των λαϊκών και κληρικών μελών αυτής της Κίνησης ότι πρόκειται για μία προσπάθεια ιδεολογικοποίησης της τοπικής «εθνικής εκκλησίας» σε αντιστοιχία με την υπό διαμόρφωση «μακεδονική γιουγκοσλαβική εθνότητα». Οι δύο αυτοί πόλοι επιδιώκουν συστράτευση όχι για να υπηρετήσουν ποιμαντικές ανάγκες αλλά για να καρπωθούν πολιτικά οφέλη ενίοτε δε να ικανοποιήσουν

⁶⁹ Είναι αξιοσημείωτο πως στο διάστημα ανάμεσα στον Β' Παγκόσμιο πόλεμο και τις αρχές της δεκαετίας του '60 δεν υπήρχε προσοντούχο εκκλησιαστικό προσωπικό προς αρχιερατεία. Ούτε οι λαϊκοί θεολόγοι ούτε μέλη του ιερατείου θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως εκκλησιαστική διάνοηση ικανή να εκφράσει ζώντα θεολογικό λόγο στο χειμαζόμενο θρησκευτικά ποίμνιο. Για την κατάσταση της οργάνωσης της εκκλησίας αυτής την περίοδο που εξετάζουμε βλ. *Тhонoвић Св., Српскомакедонски црквени раскол*, σ. 61-81.

⁷⁰ Πρβλ. την αποκαλυπτική επιστολή του Μητροπολίτη Σκοπίων Ιωσήφ προς τον Πρόεδρο της S.F.R.J. Josip Broz Tito για την κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η Σερβική Εκκλησία τον Σεπτέμβριο του 1946 *Ποποβιћ Ρ., Извори за Црквену Историју*, σ. 594-610.

προσωπικές κενοδοξίες ιερωμένων. Με τον τρόπο αυτόν επιτυγχάνεται η εθνική ανασυγκρότηση μέσω της αυτόνομης εκκλησιαστικής οργάνωσης. Το βέβαιο είναι ότι η συσπείρωση στην «τοπικότητα» γεννά διάσπαση στην εκκλησιαστική ενότητα. Η διάσπαση της εκκλησιαστικής ενότητας με την σειρά της συνέβαλε στην κατάτμηση της Ορθόδοξης Οικουμενικότητας. Η πράξη αυτή είναι καταδικαστέα ως έκφραση του εθνοφυλετισμού και της αίρεσης στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Ο τρόπος με τον οποίο έδρασε η Επιτροπή Πρωτοβουλίας, το περιεχόμενο των αιτημάτων της προς το Πατριαρχείο Σερβίας και την Κυβέρνηση της Γιουγκοσλαβίας μετατρέπουν την εκκλησία από θεοϊδρυτο οργανισμό σε έναν πολιτικο-κοινωνικό οργανισμό ο οποίος ελάχιστα ενδιαφέρεται για τη μυστηριακή ζωή, την πνευματικότητα του ποιμνίου και την αποκατάσταση των εκκλησιαστικών σχέσεων στη βάση των ιερών κανόνων⁷¹. Τα όργανα των επιτροπών

⁷¹ Από την πρώτη φάση της νομοκανονικής τεκμηρίωσης του αιτήματος της χειραφέτησης εκ μέρους της Επιτροπής Πρωτοβουλίας προβλήθηκε ο 17^{ος} Κανόνας της Δ' Οικουμενικής Συνόδου ο οποίος λέγει: «Ει δε και τις εκ βασιλικής εξουσίας εκαινίσθη πόλις, ή αύθις καινισθειη, τοις πολιτικοίς και δημοσίοις τύποις, και των εκκλησιαστικών παροικιών η τάξις ακολουθειτω». Piievski B., «Makedonsko crkveno pitanje», σ. 582, σημ. 13' Ακανθόπουλος Πρ., *Κώδικας Ιερών Κανόνων*, σ. 88-90. Ενώ δεν λαμβάνονται υπ' όψιν οι εκκλησιαστικοί κανόνες οι οποίοι ρητά απαγορεύουν την εμπλοκή της πολιτικής στην εκκλησιαστική διοίκηση και ζωή αλλά και το αντίθετο, στην αναζήτηση υποστήριξης ή ανάμιξης εκ μέρους των εκκλησιαστικών ανδρών στην πολιτική εξουσία. Βλ. Κανόνες Αγίων Αποστόλων 14^{ος} (περί μη εγκατάλειψης της επισκοπικής έδρας), 30^{ος} των Αγίων Αποστόλων (εμπλοκή επισκόπων με την πολιτική εξουσία), 31^{ος} των Αγίων Αποστόλων (περιφρόνηση οικείου επισκόπου και παράνομη συνάθροιση πιστών), 34^{ος} των Αγίων Αποστόλων (περί αναγνώρισης της αρχής του επισκόπου), 39^{ος} (λογοδοσία πρεσβυτέρων και διακόνων στις περιπτώσεις διχογνωμίας με τον οικείο επίσκοπο), 15^{ος} της Α' Οικουμενικής Συνόδου (απαγόρευση μετάβασης επισκόπου σε ετέρα επισκοπή), 5^{ος} της Δ' Οικουμενικής (περί μεταβάσεων επισκόπων), 12^{ος} της Δ' Οικουμενικής Συνόδου (προαγωγή εκδούλευσης με τη διαίρεση επαρχιών σε επιμέρους μητροπόλεις), 3^{ος} της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου (ρητή απαγόρευση πολιτικής παρέμβασης σε

του Κ. Κ. της Γιουγκοσλαβίας, σε κεντρικό και περιφερειακό επίπεδο, εξέλαβαν την περίπτωση της απόσχισης των επισκοπών της «Μακεδονικής Δημοκρατίας» ως ένα πεδίο πολιτικών ανταγωνισμών εφαρμόζοντας καθαρά πολιτικούς όρους και αδιαφορώντας για τους πνευματικούς και νομοκανονικούς όρους που διέπουν έναν θεοϊδρωτο οργανισμό.

Από την πλευρά της «Μακεδονικής εκκλησίας» διενεργείται και μία παραχάραξη της εκκλησιαστικής ιστορίας του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου. Το επιχείρημα της ιδιαίτερης εκκλησιαστικής «μακεδονικής» παράδοσης ιδωμένο στην ανασύσταση της Αρχιεπισκοπής Αχρίδος⁷² κατά την περίοδο αυτή δεν

εκλογή επισκόπου-ποινή καθαίρεσης), 57^{ος} Κανόνας της Συνόδου της Λαοδικείας (εγκατάσταση επισκόπου σε κωμοπόλεις μόνο με την άδεια του οικείου επισκόπου). Ακανθοπούλου Πρ., *Κώδικας Ιερών Κανόνων και Εκκλησιαστικών Νόμων*, Με ερμηνεία των ιερών Κανόνων, Θεσσαλονίκη 1991· Μητροπολίτου Σάρδεων Μαξίμου, *Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον*, σ. 328· επίσης Ταρνανίδης Ι., *Θεωρία και Πράξη*, σ. 115-117· Αγγελοπούλου Αθ., «Το εκκλησιαστικόν καθεστώς», σ. 38· Γόνης Δ., *Ιστορία των Ορθόδοξων Εκκλησιών*, σ. 277-280· Τσιούπρας Γ., *Εκκλησία και Εθνογένεση*, σ. 363-374. Επίσης η απόφαση της «Μακεδονικής εκκλησίας» αντιβαίνει στο άρθρο 104 του Συντάγματος της Σερβικής Εκκλησίας. Τη «χρυσή τομή» ανάμεσα στους κανόνες της Εκκλησίας και στον θεοϊδρωτο χαρακτήρα της εκφράζει με ενάργεια και ακρίβεια ο μακαριστός Πατριάρχης Σερβίας Παύλος σε επιστολή που απέστειλε το 1995 προς την Ιερά Σύνοδο της «Μακεδονικής εκκλησίας». Α.Ι.Σ., αρ. 458-281, 18.4.1995.

⁷² Η θέση των ιστορικών της γείτονος ότι η εκκλησία της Αχρίδος αποτελεί «εθνική εκκλησία» των Σλαβομακεδόνων στερείται επιστημονικής τεκμηρίωσης και χαρακτηρίζεται από ιστορική μονομέρεια. Θα προσθέταμε και την παγιωμένη πλέον θέση της επιστημονικής κοινότητας για τα κραταιά ελληνικά στοιχεία της Αρχιεπισκοπής Αχρίδος τα οποία επιδεικτικά αγνοούν οι ιστορικοί της Βορείου Μακεδονίας. Βλ. ενδεικτικά Κονιδάρης Γ., *Συμβολαί εις την εκκλησιαστικήν ιστορίαν της Αχρίδος*, Αθήνα 1967· Ταρνανίδης Ι., *Ιστορία της Σερβικής Εκκλησίας*, σ. 42-45, 111· του ίδιου: *Ιστορία της Βουλγαρικής Εκκλησίας*, σ. 43-45, 48-49· Ταχιάου Α., «Περί καταργήσεως των αρχιεπισκοπών Αχρίδος και Πεκίου επί Γενναδίου του Σχολαρίου», *Γρηγόριος Παλαμάς*, τ. 46 (1963), σ. 202-211· Ταρνανίδης Ι., *Οι «κατά Μακεδονίαν Σκλαβήνοι»*, σ. 147-149· Δεληκάρη Αγγ., *Η Αρχιεπισκοπή Αχριδών*

μπορεί να ευσταθήσει διότι αφενός η ισχύουσα τοπική παράδοση ανήκει στην ευρύτερη νοτιοσλαβική εκκλησιαστική παράδοση -βυζαντινή και σλαβική- αφετέρου θεσμοθετείται και οικειοποιείται η παράδοση αυτή στον βαθμό που ο κάθε πιστός υπερεθνικά και υπερφυλετικά συμμετέχοντας βιώνει την παράδοση αυτή και καθίσταται «...λαός άγιος Χριστού», κατά τον λόγο του Μεγάλου Φωτίου⁷³.

κατά τον Μεσαίωνα, Θεσσαλονίκη 2014· Αγγελοπούλου Αθ., «Το εκκλησιαστικόν καθεστώς», σ. 40-43· Ναξίδου Ελ., «Μεταξύ τοπικής και κρατικής εκκλησιαστικής οργάνωσης», σ. 491-505· Obolonsky D., *Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία-Η Ανατολική Ευρώπη 500-1453*, (μτφρ. Γ. Τσεβρεμές) τομ. Β', Θεσσαλονίκη 1991, σ. 358· Γόνης Δ., *Ιστορία των Ορθοδόξων Εκκλησιών*, σ. 278-279· Ostrogorsky G., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, (μτφρ. Ιωάννης Παναγόπουλος), τ. Β', Αθήνα 1997⁵, σ. 194-195, σημ. 231· Сливјепчевић Ђ., *Македонско црквено питање*, σ. 92-105· Novaković St., «Ohridska arhiepiskopija u ročetku XI veka», [Η Αρχιεπισκοπή Αχρίδος στις αρχές του 11^{ου} αιώνα], *Glasnik Srpske Pravoslavne Crkve*, 76 (1908), σ. 1-62. Κρίνουμε αναγκαίο να μνημονεύσουμε και ένα εμπειριστατωμένο για τη γραμματειακή φιλολογία της Αρχιεπισκοπής άρθρο του Koneski B., «Ohridska kniževna škola», [Η γραμματειακή σχολή της Αχρίδος], *S.L. VI-VII* 1957, σ. 177-193. Σημαντικές πληροφορίες μας παρέχει το δημοσίευμα του βυζαντινολόγου Ζακυθηνού Διονυσίου βασισμένο σε Τουρκικά αρχεία που αφορούν στην εκκλησιαστική ιστορία την περίοδο της Τουρκοκρατίας: «Συμβολαί εις την ιστορίαν των εκκλησιών Αχρίδος και Ιπεκίου», *Μακεδονικά* 1 (1940), σ. 429-458· για μια διαφορετική ανάγνωση του ρόλου της Αρχιεπισκοπής Αχριδών που θέτει σε αμφισβήτηση τα ιστορικά θεμέλιά της βλ. Pop-Atanasov Gj., «Ohrid Literary School in the Period of Tzar Samoil and the Beginnings of the Russian Church Literature», *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe* 7/37 (2017), σ. 73-87· όπως επίσης Trajanovski Al., «Restoration of the St. Clement's Ohrid Archbishopric- Patriarchate as the Macedonian Orthodox Church and Ohrid Archbishopric», *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 7/37 (2017), σ. 16-32.

⁷³ Φωτίου του Μεγάλου, *Επιστολή* 126. Πρβλ. και τις πολύ εύστοχες παρατηρήσεις του Сливјепчевић Ђ., *Македонско црквено питање*, σ. 96-104. Πρβλ. την εξαιρετική μελέτη του Αρχιεπισκόπου Αχρίδος Ιωάννου (Σερβικό Πατριαρχείο), *Архиепископ Охридски и Митрополит Скопски Јован, Кратка историја на Охридската Архиепископија, Екклесиολοшката ерес во расколот*

Μελετώντας τις πηγές της περιόδου αυτής, πολιτικές και εκκλησιαστικές, είναι επιβεβλημένο να υπογραμμίσουμε ότι η προσπάθεια αποστασιοποίησης της φυλετικής καταγωγής των Σλαβομακεδόνων τόσο από τη βουλγαρική όσο και από τη σερβική σταθερά συνιστούν στη σκέψη των εθνογεννητόρων τα στοιχεία εκείνα της εθνογένεσής τους που εγκαινιάζουν την ιδιαιτερότητα της «Ιστορικής Σχολής των Σκοπίων»⁷⁴. Έτσι εξηγείται η ελαστικότητα με την οποία διαμορφώνονται οι πολιτιστικές, εκκλησιαστικές και γλωσσικές ορίζουσες του «μακεδονικού έθνους»⁷⁵. Την αναβάπτιση του εν υπνώσει έθνους και την ανάδειξή του ως ισότιμου των ετέρων Νοτιοσλαβικών λαών διέπλασε η κολυμβήθρα του Κ.Κ. Γιουγκοσλαβίας, το οποίο ως θεσμικά αδιαμφισβήτητη γιουγκοσλαβική αρχή καταδίκασε τις τάσεις εκσερβισμού και εκβουλγαρισμού ως «ιμπεριαλιστικές

на религиозна во Р. Македонија, [Η εκκλησιολογική αίρεση στο σχίσμα της θρησκευτικής οργάνωσης στη π.Γ.Δ.Μ.], *Охрид*, 2007, σ. 172 – 217.

⁷⁴ Вл. Ристовски, Бл., *Македонски работи: јазик, литература, историја, нација, држава*, Скопје 2013²· Ристовски, Бл., *Историја на македонската нација*, [Ιστορία του Μακεδονικού έθνους], Скопје 2011³· πρβλ. το αναλυτικό άρθρο της «μακεδονικής εθνογένεσης» του Зографски, Дан., «Proces konstituisanja makedonske nacije», [Η διαδικασία της συγκρότησης του Μακεδονικού έθνους], *Jugoslovenski Istorijski Časopis*, 4 (1969), σ. 11-22· Đurčinov Mil., *Nova makedonska književnost: (1945-1980)*, [Η νέα μακεδονική λογοτεχνία (1945-1980)], Beograd 1988· Конески Бл., *Македонска книжевност: Охридска школа, народна книжевност, препород (братја Миладинов), XX век, (Зборник)*, Beograd 1968. Για το γενικότερο ιδεολογικό πλαίσιο βλ. Marković Pr. «Istoričari i jugoslovenstvo u socijalističkoj Jugoslaviji», [Ιστορικοί και Γιουγκοσλαβισμός στην Σοσιαλιστική Γιουγκοσλαβία], *J.I.Č.*, 1/2 (2001), σ. 151–164.

⁷⁵ Στοιχεία ενδιαφέροντα για τη θρησκευτική παράμετρο στην εθνογένεση του «Μακεδονικού έθνους» θα βρει ο αναγνώστης στο άρθρο Αθανασιάδης Αθ., «Νεολογισμοί και καινοφάνειες περί Μακεδόνων και Μακεδονίας στις παρυφές του “Μακεδονικού Εκκλησιαστικού Ζητήματος”», *Fragmenta Hellenoslavica*, 6 (2019), σ. 40-58· Κατσάνος Κ., «Ορθόδοξη Μακεδονική Εκκλησία», (αδημοσίευτο άρθρο στο αρχείο του συγγραφέα), Σκόπια, Νοέμβριος 1998.

προσπάθειες που στόχευαν στον απομακεδονισμό και την αλλοίωση της εθνικής συνείδησης των κατοίκων της Μακεδονίας»⁷⁶. Ο προβληματισμός στο σημείο αυτό ήταν έντονος και οι ισορροπίες λεπτές. Η προσπάθεια αυτή της σερβικής κυριαρχίας εφαρμόστηκε -εκ μέρους ακόμα και κρατικών φορέων- στον βαθμό που οι Σλάβοι κάτοικοι του Βαρδαρίου δεν είχαν σαφή εθνοτικά χαρακτηριστικά. Στην περίπτωση ωστόσο του εκβουλγαρισμού δεν θα μπορούσε να ισχυριστεί ο προσεχτικός παρατηρητής ότι δεν αποτελούσε ad hoc έκφραση του «μακεδονικού λαού» η πολιτική, πολιτιστική, εκκλησιαστική και γλωσσική ταύτιση με τους ομογάλακτους της «πέραν Βουλγαρίας»⁷⁷. Ως εκ τούτου

⁷⁶ Πρβλ. την εισήγηση του Лукач Душан στο Συνέδριο της Ένωσης Κομμουνιστών Γιουγκοσλαβίας (С.К.Ј.) το 1979 με θέμα: «Местото и улогата на централните органи на К.П.Ј. во афирмацијата на македонската нација меѓу двете светски војни», [Η θέση και ο ρόλος των κεντρικών οργάνων του Κομμουνιστικού Κόμματος της Γιουγκοσλαβίας στην επικύρωση του μακεδονικού έθνους στην περίοδο του Μεσοπολέμου], *Основањето и развојот на Комунистичката партија на Македонија: материјали*, (Зборник) Скопје 1980, σ. 189-205· Таškovski Dr., *Za makedonskata Nacija*, [Για το Μακεδονικό έθνος], Skorje 1975· Богдановић Др., *Македонска нација: орган на Ослободителниот комитет на Македонија*, [Το μακεδονικό έθνος ως όργανο της Εθνικοαπελευθερωτικής επιτροπής της Μακεδονίας], Скопје 1971· Shoup P., *Communism and the Yugoslav National Question*, New York London 1968, σ. 171-174.

⁷⁷ Πρβλ. τις θέσεις της Βουλγαρίας που κυκλοφόρησαν στα τέλη της δεκαετίας του '60 από τον φορέα του Ινστιτούτου της Ακαδημίας Επιστημών και Τεχνών (Б.А.Н.) με επιμέλεια του Ιωάννη Λαμφίδη *Македонският Вѣпрос Историско политическа Справка*, София 1968, «Το Μακεδονικό Ζήτημα», I.M.X.A. 1969· εναργώς περιγράφει τις διακρατικές σχέσεις στα τέλη της δεκαετίας του '60 ο καθηγητής Αγγελόπουλος Αθ., *Η Βουλγαρο-γιουγκοσλαβική διαμάχη επί του «Μακεδονικού» κατά τα έτη 1968-1969*, I.M.X.A. Θεσσαλονίκη 1970· Panaiotov L., Palešutski, K., Mičev, D., *Makedonskijat vŭпрос i bŭlgaro-jugoslavskite otnošenija*, [Το Μακεδονικό Ζήτημα και οι Βουλγαρο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις], Sofija 1994· Stamova Mar., «Bulgarian-Yugoslav relations and the Macedonian Question (1948–1963)», *Annales, Ser. hist. sociol.*, 24/4 (2014), σ. 661-669· Goševa V., «Conflict of different Visions: Macedonian emigration in Bulgarian in the period between the

εμφανίζεται ως επίπλαστη, τεχνητή και όψιμη η άποψη της αιφνίδιας εθνογένεσης του «μακεδονικού έθνους» κατά τον 19^ο αιώνα.

Στην περίπτωση των βορείων γειτόνων μας παρατηρείται το εξής οξύμωρο που αφορά την διαμόρφωση του «μακεδονικού έθνους». Ενώ δεν έχει επαρκώς αποσαφηνιστεί μέχρι το 1940 η πολιτειακή και εθνική συγκρότηση και κατά συνέπεια η ομογενοποίηση των περιοχών αυτών⁷⁸, διαφαίνεται να

Two World Wars», *Politeja, Macedonia in 20th and 21st century* 30 (2014), σ. 45-54· Vlasidis Vl., «The “Macedonian Question” on the Bulgarian political scene (1919-23)», *Balkan Studies* 32/1 (1991), σ. 71-88.

⁷⁸ Το 1922 εκδόθηκε Πατριαρχικός Τόμος επί Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Μελετίου Δ' (Μεταξάκη) δια του οποίου αναγνωρίσθηκε η ανεξαρτησία και αυτοκεφαλία της συγκροτηθείσας «Ηνωμένης Όρθοδόξου Εκκλησίας του Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων». Η χειραφέτηση των επαρχιών του Οικουμενικού Θρόνου προς τη Σερβική Εκκλησία «...ως αδελφήν εν Χριστώ έχουσαν και απολαύουσαν πάντα τα του αυτοκεφάλου δικαώματα, κατά τα θέσμια και την τάξιν της Αγία Ορθοδόξου Εκκλησίας...» ακολούθησε την πάγια νομοκανονική Τάξη που εφάρμοζε το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Πρόκειται για Πράξη η οποία επικύρωσε προηγούμενη Συνοδική Απόφαση του 1920, την οποία προσεκύρωσε ο τοποτηρητής του Οικουμενικού Θρόνου, Μητροπολίτης Προύσσης Δωρόθεος, και η οποία εκχωρούσε επαρχίες του Οικουμενικού Θρόνου στην Εκκλησία της Σερβίας. Βλ. «Συνοδική Απόφασις 1920», *Γρηγόριος Παλαμάς*, τ. 4 (1920), σ. 602-604· Поповић Р., *Извори за Црквену Историју*, σ. 572-574. Οι διαπραγματεύσεις διήρκησαν επί σειρά ετών με ενδιάμεσες διακοπές και κατέληξαν σε συμφωνία στο Φανάρι τον Μάρτιο του 1920 με έντονο το παρασκήνιο της πολιτικής πίεσης εκ μέρους αρχικά του βασιλέως της Σερβίας, Πέτρου Α' (1906-1918), και του διαδόχου του Αλεξάνδρου Α' (1921-1934). Εν συνεχεία αποδέχθηκε τη βάση της ταύτισης των κρατικών συνόρων με αυτά του αντίστοιχου εκκλησιαστικού status. Στα κείμενα των διαπραγματεύσεων οι περιοχές αυτές χαρακτηρίζονται ως Νότια Σερβία-Μακεδονία (Južna Srbija-Makedonija) και αφορούν τη Διοίκηση του γεωγραφικού προσδιορισμού Vardarska Banovina (Μπανοβίνα του Βαρδάρη). Илиевски Б., «Македонското црквено прашање», σ. 584-585· Гардашевић Бл., «Организационо устројство и законодавство Православне Цркве између два светска рата», [Η οργανωτική διοίκηση και η τάξις της Ορθοδόξου Εκκλησίας την περίοδο του μεσοπολέμου], *С.П.Ц. 1920-1970*, σ. 37-64·

προηγείται η θρησκευτική αποσαφήνισή του ακολουθώντας την εκκολλαπτόμενη εθνική ιδεολογία της Ομόσπονδης Μακεδονικής συνιστώσας της Γιουγκοσλαβίας που είναι κατεξοχήν πολιτική ιδεολογία.

Από την άλλη πλευρά τα μέλη της Ιεραρχίας του Πατριαρχείου βρίσκονταν ενώπιον ενός περίπλοκου - κυρίως πολιτικά και όχι τόσο θρησκευτικά - προβλήματος. Διότι ως εκκλησιαστικό θέμα επιβαλλόταν να επιλυθεί στη βάση των ιερών κανόνων και της διοικητικής παράδοσης της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας, όπως αυτή εφαρμόστηκε ανά τους αιώνες. Σε ό,τι αφορά το πολιτικό σκέλος είχε να αντιμετωπίσει ένα καθεστώς μαρξιστικών αντιλήψεων εχθρικά και απαξιωτικά κειμένων έναντι του θεσμού της Εκκλησίας, το οποίο ωστόσο στην άσκηση της εφαρμοσμένης τακτικής του εξυπηρετούνταν από τη στάση που θα υιοθετούσε το Σερβικό Πατριαρχείο⁷⁹. Πρόκειται δηλαδή για μία αντίστροφη και αμφίδρομη σχέση των ρόλων του θύτη και του θύματος. Η διακριτή ετερότητα: πολιτιστική,

Vojvodić M., «Srbija i makedonsko pitanje», [Η Σερβία και το Μακεδονικό Ζήτημα], *Istorijski Glasnik*, αρ. 1-2 (1990), σ. 33-34· Stranjaković D., «Ujedinjenje Srpske Pravoslavne Crkve i obnova Pečke Patrijaršije 1918-1922», [Η ενοποίηση της Σερβικής Εκκλησίας και η ανασύσταση του Πατριαρχείου Πεκίου το 1918-1922], *Glasnik Srpske Pravoslavne Crkve*, αρ. 4 (1962), σ. 143· Поповић Р., *Српска Црква у Историји*, [Η Σερβική Εκκλησία στην Ιστορία], Βεογραδ 2013⁴, σ. 65-66· Αγγελόπουλος Αθ., «Το εκκλησιαστικόν καθεστώς των Μητροπόλεων», σ. 29-30· Ταρνανίδης Ι., *Ιστορία της Σερβικής Εκκλησίας*, σ. 105-108· Αγγελόπουλος Αθ., - Καραγεωργούδης Εμμ., *Ο Κόσμος της Ορθοδοξίας στις σημερινές γεωπολιτικές εξελίξεις στην Ευρώπη, Μητρόπολη Κιέβου Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως (1686 μ.Χ.), Αρχιεπισκοπή Αχρίδος και Μητρόπολη Σκοπίων Εκκλησίας Σερβίας (1922, 2004 μ.Χ.)*, Θεσσαλονίκη 2019, σ. 65-68· Ναξίδου Ελ., *Εκκλησία και εθνική ιδεολογία*, σ. 200-201.

⁷⁹ Πρβλ. την εμβριθή μελέτη της ιστορικού Radić Rad., *Verom protiv vere: Država i verske zajednice u Srbiji 1945-1953.*, [Με την πίστη ενάντια στην Πίστη. Το κράτος και οι θρησκευτικές κοινότητες στη Σερβία 1945-1953], Βεογραδ 1995.

ιστορική, γλωσσική και πολιτειακή, στα όρια της Γιουγκοσλαβικής Κοινοπολιτείας εργαλειοποιήθηκε πολιτικά και μεταμορφώθηκε εκκλησιαστικά.

Αντί επιλόγου

Το ζήτημα του εθνοφυλετισμού στην Ορθόδοξη Εκκλησία σχολιάζεται εύγλωττα στο απόσπασμα των σκέψεων του οσίου Ιουστίνου Πορονιέ που επαναπροσδιορίζει και αποκαθαίρει τη σχέση του έθνους και της Εκκλησίας. Λέγει ο όσιος: «Είναι πλέον καιρός να παύσουν οι εκκλησιαστικοί μας αντιπρόσωποι να είναι αποκλειστικά δούλοι του εθνικισμού, και να γίνουν αρχιερείς και ιερείς της Μίας, Αγίας, Καθολικής και Αποστολικής Εκκλησίας... Η από τον Χριστό δοσμένη και υπό τους Αγίους Πατέρας πραγματοποιημένη αποστολή της Εκκλησίας είναι να φυτεύεται και να καλλιεργείται μέσα εις την ψυχήν του λαού μας η αίσθησις και επίγνωσις ότι κάθε μέλος της Ορθοδόξου Εκκλησίας είναι πρόσωπον καθολικόν, πρόσωπον αιώνιον και θεανθρώπινον ότι είναι του Χριστού και δια τούτο αδελφός όλων των ανθρώπων και διάκονος όλων των ανθρώπων και των κτισμάτων. Αυτός είναι ο από Χριστού δεδομένος σκοπός της Εκκλησίας... δια να είναι η τοπική μας Εκκλησία Καθολική, πρέπει να πραγματοποιεί συνεχώς αυτόν τον σκοπόν της εις τον λαόν μας»⁸⁰.

⁸⁰ Πόποβιτς Ιουστ., (Ιερομονάχου), *Ανθρωπος και Θεάνθρωπος*, Αθήνα 1974, σ. 56.

*Dr. Athanasios G. Athanasiadis
Academic Teaching Staff, School of Theology
Aristotle University of Thessaloniki*

The Involvement of the Political Power Concerning the "Macedonian Ecclesiastical Question"

Although the issue of the ethnophyletism in the Orthodox East Church is the offspring of the 19th century, it still contaminates the Orthodox Churches. In the Balkan field it had a great influence on the Slavic people, especially during the period of their ethnic constitution development. The self-declared "Macedonian Orthodox Church" at Scopje of North Macedonia is such a case. The circumstances that nourished this Church, creating a schismatic Church, are extremely distinctive. We have the apparent interference of the political regime of the Yugoslavia Confederate Socialist Democracy and its leader, Josif Broz Tito, as well, who -through their appointees- amplified the schismatic trend of the Slavomacedonians who prospected for their Church Liberation from the Patriarchate in 1944 in a non-regular way. These provinces had already been conceded by the Ecumenical Patriarchate in 1922 and were a part of the Serbian Patriarchate domain. The aroused conflict and the course of that Church are being examined in the present study. A landmark decision is the partial authonomy conceded in 1959 by the Serbian Patriarchate and the final one-sided church independence investiture rejection by the Serbian hierarchy (1967). Till nowadays this latent crisis exists despite the efforts being made for a solution.

Η εμπλοκή της πολιτικής εξουσίας

